

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU

FILOZOFSKI FAKULTET

ODSJEK ZA PEDAGOGIJU

**PEDAGOŠKI DISKURS RAZVOJA SEKSUALNOG ODGOJA
U HRVATSKOJ U 20. STOLJEĆU**

Diplomski rad

Petra Požgaj

Zagreb, 2018.

Sveučilište u Zagrebu

Filozofski fakultet

Odsjek za pedagogiju

**PEDAGOŠKI DISKURS RAZVOJA SEKSUALNOG ODGOJA U HRVATSKOJ U 20.
STOLJEĆU**

Diplomski rad

Petra Požgaj

Mentor: dr.sc. Štefka Batinić

Zagreb, 2018.

SADRŽAJ

1. Uvod.....	1
2. Seksualnost u Europi 20. stoljeća	4
2.1. <i>Prenošenje znanja o spolnosti</i>	7
3. Seksualni odgoj u odgojno-obrazovnom kontekstu	10
3.1. <i>Prva polovica 20. stoljeća: ostaci Viktorijanskog doba</i>	12
3.2. <i>Druga polovica 20. stoljeća: pomaci prema liberalizaciji</i>	28
3.2.1. <i>Spolni odgoj u Hrvatskoj 60-ih godina</i>	30
3.2.2. <i>Istraživanja spolnog odgoja 70-ih godina</i>	36
3.2.3. <i>Odgoj za humane odnose među spolovima i odgovorno roditeljstvo</i>	38
4. Kratki osvrt na suvremenu koncepciju spolnog odgoja	43
5. Zaključak	45
6. Literatura	47

Pedagoški diskurs razvoja seksualnog odgoja u Hrvatskoj u 20. stoljeću

Sažetak

Rad se bavi pitanjem seksualnog odgoja u odgojno-obrazovnom kontekstu u 20. stoljeću. Ono što je karakteristično za čitavo stoljeće jest postojanje dvostrukih standarda u odgoju i obrazovanju dječaka i djevojčica prema kojima je ženska seksualnost uglavnom nevidljiva. Dominantan je utjecaj katoličke tradicije te strogih moralnih propisa i normi koji su uvelike ograničavali ljudsku seksualnost te diktirali seksualnim politikama. U Hrvatskoj je prva ozbiljna inicijativa pokrenuta 60-ih godina te se spolni odgoj eksperimentalno uveo u neke zagrebačke škole. Rad se nastavlja do 80-ih godina 20. stoljeća, a zatim dolazi razdoblje stagnacije. Rat devedesetih produbio je polemike te uzrokovao daljnji diskontinuitet uvođenja spolnog odgoja. Do danas nije donesena cjelovita i jedinstvena koncepcija, a spolni odgoj se uglavnom i dalje svodi na nekoliko sati biologije, pojedinačna predavanja te pojedinačne inicijative nastavnika.

Ključne riječi: Seksualni odgoj, Hrvatska, dvadeseto stoljeće

Pedagogical discourse on the development of sexual education in Croatia in the 20th century

Abstract

The paper deals with the issue of sexual education in the educational context of the 20th century. What is characteristic for the whole century is the existence of double standards in the upbringing and education of boys and girls according to whom female sexuality is mostly invisible. Dominant is the influence of Catholic tradition and strict moral regulations and norms that greatly restricted human sexuality and dictated sexual policies. In Croatia, the first serious initiative was launched in the 1960s and experimentally introduced sex education to some of Zagreb's schools. This work continues until the 80s of the 20th century and then the initiative slowly enters the stagnation period. The war of the 1990s deepened the controversy and caused further discontinuity in the introduction of sexual education. Until now, no

complete and unified approach has been adopted, and sexual education is generally reduced to several hours of biology, individual lectures and individual teacher initiatives.

Key words: Sexual education, Croatia, 20th century

1. Uvod

Pedagoški diskurs razvoja seksualnog odgoja tema je koja pripada području seksualne pedagogije, relativno mlade znanstvene discipline čiji je razvoj intenzivnije započet sredinom prošloga stoljeća. Ona je specifična jer uključuje zadiranje u razna druga područja, sociološko, antropološko, kulturološko, povijesno, političko, pedagoško itd., a takav je interdisciplinarni pristup jedini ispravan. Čini se kako niti jedno područje nije toliko kontroverzno i ideološki obojano kao područje ljudske seksualnosti. U zakonima i propisanim te nepropisanim društvenim normama najbolje je vidljivo na koji se način određeno društvo odnosi prema pitanju seksualnosti. Čitav je niz marginaliziranih skupina koje se kroz povijest, sve do današnjih dana nisu uspjele uklopiti u ideale društva u kojemu žive (homoseksualne osobe, osobe koje žive samačkim životom, roditelji koji ne žele ili ne mogu imati djecu itd.). Jedan od razloga isključive i jednostrane politike jest neznanje koje pak dovodi do predrasuda i stereotipa. Cjelovit i sustavan spolni odgoj i obrazovanje ključan je faktor koji može dovesti do promjena u smjeru veće tolerancije i prihvaćanja. Međutim, pitanje seksualnog odgoja djece i mladih stoljetni je problem na kojeg ni znanstvenici ni odgajatelji ni roditelji još uvijek nemaju odgovor. Do danas nije stvorena cjelovita koncepcija spolnog odgoja oko kojeg se sve uključene strane slažu, a na snazi su ideološke podjele i oštre rasprave koje to onemogućuju. Djeca i mladi bivaju uskraćenog znanja te se oslanjaju na sekundarne, upitne izvore koje čine konfuziju u njihovom znanju. Mnogi odrasli ljudi i danas ne znaju osnovne pojmove o vlastitoj seksualnosti, a u nekim ruralnim krajevima na snazi su mitovi stari stotinjak godina. Seksualni odgoj i obrazovanje svodili su se na pojedinačne inicijative samih nastavnika, dok se na višim razinama ta odgovornost prebacivala s jedne strane na drugu.

Potreba za spolnim odgojem je neupitna, a toga su bili svjesni i ljudi u prošlosti što vidimo u raspravama i inicijativama koje su pokretali. One su prikazane u ovome radu. Važno je naglasiti kako istraživanje čitavog jednog stoljeća zahtijeva mnogo vremena, truda i čitanja da bi se interpretiralo na zadovoljavajući način, što prelazi opseg jednog diplomskog rada. Na samom početku pisanja činilo se kako to nije problem, međutim dubljim ulaskom u temu sve se više otkrivala njena kompleksnost. Dvadeseto je stoljeće razdoblje brojnih i krupnih promjena, a sve njihove uzroke i posljedice nemoguće je obuhvatiti. Iz tog su razloga neke postavke iznesene površno, a neke čak izostavljene.

Rad se sastoji od općeg pregleda ljudske seksualnosti kroz dvadeseto stoljeće te poglavlja o seksualnosti u odgojno-obrazovnom kontekstu. Sastoji se od ukupno pet poglavlja i šest potpoglavlja te je radi lakšeg snalaženja podijeljen na prvu i drugu polovicu stoljeća. Prvu polovicu 20. stoljeća karakteriziraju praznovjerna znanja i mitovi o ljudskoj spolnosti te strogi moralni propisi i norme vođene kršćanskim naukom. Seksualna edukacija uglavnom je usmjerena na negativne posljedice te na opasnosti od spolnih aktivnosti. To su spolno prenosive bolesti, prije svega sifilis za kojeg tada nije bilo lijeka. Osim spolnih bolesti u fokusu sadržaja bila je higijena - tjelesna i duševna. Pretjerane spolne aktivnosti, jednako kao i masturbacija, smatrane su bolešću i prijetnjom zdravog društva. Pod terminom spolni odgoj podrazumijevao se *odgoj snažne volje* kojom bi se oduprijelo seksualnim nagonima. Provodila se politika kontrole, discipline i zastrašivanja. Muški je seksualni nagon trebalo kontrolirati jer se smatralo kako masturbacija i pretjerane seksualne aktivnosti mogu izazvati ozbiljne psihičke i fizičke posljedice, poput primjerice histerije i ludila. To je potkrijepljeno *teorijom sjemena* koja zagovara tvrdnju kako je izlučivanje sjemena opasno po ljudski organizam, naročito u razdoblju puberteta i adolescencije. „Žrtvovanje“ sjemena dozvoljeno je jedino u razdoblju pune spolne zrelosti muškarca i to isključivo u svrhu stvaranja potomstva. Ženska je seksualnost kroz veći dio stoljeća uglavnom nevidljiva, promatrana kroz prizmu majčinstva, a većina propisa, knjiga, uputa, zakona, normi namijenjena je muškom spolu.

Sredinom stoljeća dolazi do važnih promjena, zahvaljujući napretku znanosti i velikom prikupljenom korpusu znanja koje je počelo prevladavati nad praznovjernim pričama i mitovima. Zagovara se bio medicinski pristup, a koncentracija je uglavnom na fizičkim vidovima spolnosti. Kontracepcijska pilula, ozakonjenje pobačaja, seksualna revolucija, proces emancipacije žena samo su neki od krupnih događaja koji su uvjetovali daljnji smjer razvoja. *Spolni odgoj* postupno se zamjenjuje terminom *odgoj za humanizaciju odnosa među spolovima*, čime je naglašen širi pristup problemu. Ističe se ravnopravnost među spolovima, a program je osmišljen kao priprema mladih za buduće bračne i obiteljske dužnosti te odgovorno roditeljstvo. Zagovara se podjela odgovornosti između partnera u bračnoj zajednici, ali je dvostruki standard itekako prisutan. Čini se kako do današnjih dana on nije iskorijenjen.

U Hrvatskoj je 60-ih godina eksperimentalno uveden spolni odgoj u desetak zagrebačkih škola, a do 1972. njegov je sadržaj postao obavezan za osnovnoškolsko obrazovanje. Prvotni je plan bio da se on uvede kao zaseban, međutim ipak je odlučeno da se spolna tematika

integrira kroz ostale predmete, prije svega biologiju i satove razredništva. Objavljen je prvi udžbenik 1965. godine – *seksualni odgoj* Marijana Košičeka, a 1973. godine i priručnik za nastavnike. Ipak, spolni odgoj nije bio sustavan niti cjelovit, a nerijetko se svodio na svega nekoliko sati u predmetu biologije, na pojedinačne inicijative nastavnika te na jednokratna predavanja koja bi u školama održavali vanjski suradnici. (Ne)osposobljenost nastavnika kroz čitavo se stoljeće predstavljala kao jedna od važnijih prepreka spolnom odgoju pa je 80-ih godina upravo to pitanje stavljeno u središte. Odsjek za pedagogiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu izdaje dva priručnika *Interdisciplinarni pristup humanizaciji odnosa među spolovima* i *Osposobljavanje nastavnika za odgojni rad u području humanizacije odnosa među spolovima* čime je učinjen veliki korak. Nažalost, na tome je stalo te će proći niz godina do ponovnih, ozbiljnih akcija na području seksualne pedagogije.

2. Seksualnost u Europi 20. stoljeća

Pitanje seksualnosti oduvijek je okupiralo pažnju ljudi te bilo predmetom društvenih promišljanja i javnih rasprava u svim povijesnim razdobljima. Vjerski su i svjetovni autoriteti, od predkršćanskog doba pa sve do danas nastojali ovladati ljudskom seksualnošću, namećući razne moralne i zakonske regulative kojima su se određivale granice prihvatljivog odnosno neprihvatljivog ponašanja. Crkva je sve do sredine 20. stoljeća imala dominantan utjecaj nad ovim područjem no to se počelo mijenjati paralelno sa liberalizacijom društva i napretkom znanosti, osobito nakon Drugog svjetskog rata. Ipak, na ovim se prostorima kroz čitavo stoljeće zadržao kršćansko-konzervativni pristup ljudskoj spolnosti s naglaskom na rizike i opasnosti koje donose spolne aktivnosti. Stav Crkve bio je da je seksualni odgoj dio privatne sfere te bi kao takav trebao ostati u krugu obitelji i roditelja. Prema crkvenom nauku isključiva svrha seksualnih aktivnosti bila je reproduktivna, ostalo se smatralo grijehom i tamnom stranom ljudske prirode (Štulhofer i Hodžić, 2002). Moralne zakonitosti i kršćanske vrijednosti isključivale su uživanje u seksualnim aktivnostima te su visoko zagovarale celibat, čistoću i djevičanstvo. To je vidljivo i u samim temeljnim mitovima kršćanstva koji ne pružaju uzore (sretnih) parova. Isus nema suprugu, a njegovi zemaljski roditelji Josip i Marija nemaju tjelesnih odnosa. Sama je Marija rođena iz bezgrešnog začeca, iz običnog poljupca njezinih roditelja, Ane i Joakima (Knibiehler, 2004).

Masturbacija i ostale seksualne aktivnosti smatrane su bolešću i prijetnjom društva jer se smatralo kako dovode do ozbiljnih posljedica po fizičko i psihičko zdravlje. Prije napretka znanosti ljudi su vjerovali u razne, za današnje pojmove, smiješne priče. Crkveni nauk bio je njihov jedini izvor informacija stoga su brojni bili u strahu od spolnih aktivnosti. Tome se također pridodaje činjenica o visokom stupnju nepismenosti te slaboj ili nikakvoj navici čitanja. O seksualnosti su se najčešće informirali usmenim putem, preko prijatelja, mladi putem vršnjaka, a tek od sredine stoljeća postupno putem časopisa i filmova te kasnije i interneta. Mnogi od njih nisu mogli unutar svoga doma otvoreno razgovarati o svojoj seksualnosti, a bilo kakve konkretne informacije ionako su bile rezervirane samo za uži, pismeni sloj stanovništva.

Dvadeseto su stoljeće obilježili ključni događaji i procesi koji su oblikovali današnje poimanje društva o ljudskoj spolnosti. Njih je nemoguće obuhvatiti u cijelosti, no najčešće se kao najvažniji pokretači promjena izdvajaju brojni pokreti za oslobođenje, usavršenost i

dostupnost kontracepcije, opća promocija i značaj seksualnog užitka, reforme crkvenih učenja o spolnosti u smjeru liberalizacije, šire prihvaćanje podjednake potrebe spolnog samoodređenja i žena i muškaraca (Dukovski, 2016), epidemija AIDS-a, nagli napredak znanosti nakon dva svjetska rata itd.

Napredak znanosti, u ovom slučaju medicine, jedan je od ključnih faktora navedenih promjena. Prikupljeni korpus znanja i stečeni znanstveni legitimitet počeo je prevladavati nad kršćanskom naukom o seksualnosti. Ipak, i u okviru medicinskog diskursa nastavlja se politika kontrole, suzdržavanja i zastrašivanja. Prvi svjetski rat uzrokovao je masovno širenje spolnih bolesti i prostitucije te zabilježio dotad neviđene oblike seksualnog nasilja koji će ostaviti trajne posljedice na seksualne politike, običaje i prakse. Strah od spolnih bolesti, rastući broj pobačaja koji su tada ozbiljno ugrožavali zdravlje žena, širenje prostitucije i bordela te dotad neviđeni oblici nasilja nadvili su mračnu sjenu nad Europom.

Međuratno razdoblje u brojnim će državama biti obilježeno popuštanjem seksualnih restrikcija, ali istovremeno i nezapamćenim pokušajima vlasti da interveniraju u privatne živote svojih građana (Herzog, 2015). Već je Prvi svjetski rat ostavio goleme posljedice, a Drugi će pojačati to djelovanje do neslučenih razmjera. Nasilje se uvuklo u najintimnija područja, obilježeno nezamislivom brutalnošću i terorom: „čitav kontinent bio je prekriven krvlju dok su ljudska stvorenja nasrtala jedna na druge poput divljih zvijeri, a sadizam, kako banalni tako i onaj promišljeni, postao je u sistemu koncentracijskih, radnih i logora smrti dio rutine.“ (Herzog, 2015, 94). Posebno je kraj rata obilježen golemim brojem silovanja, vladala je atmosfera stalnog kaosa koju je opisao jedan sovjetski časnik prisjećajući se prizora s istočnih teritorija njemačkoga Reicha u vrijeme napredovanja Crvene armije:

„Žene, majke i njihova djeca, leže slijeva i zdesna cesti, a pored svakoga od njih stoji nezapamćena soldateska sa spuštenim hlačama... Žene koje krvare ili gube svijest gura se u stranu, a naši momci streljaju majke koje pokušavaju spasiti svoju djecu. Časnici se krevelje, a jedan od njih upravlja... ne, on regulira sve to kako bi se uvjerio da će baš svaki vojnik, bez iznimke, doći na red.“ (Herzog, 2015, 94).

Izuzev ove mračne slike rata, neki su suvremenici nevoljko priznali da ratno doba i poratna anarhija nisu isključivo bili vrijeme užasa već prilika za mnoge radosne transgresije. Ljudi su masovno iskušavali najrazličitije seksualne „varijante“ te eksperimentirali na način koji nikada ne bi bio moguć u mirnodopskim vremenima. Užasi ratnih vremena doprinijeli su produbljenju egzistencijalne krize s kojom se suočavala čitava Europa, očajna u potrazi za

normalnošću i stabilnošću. Za rata je u svijetu 50 milijuna ljudi izgubilo život, a kontinent su preplavile rijeke izbjeglica iz različitih područja. Na svakom koraku bili su glad, beskućništvo i neizdrživi strah. Brojne su žene izlaz iz teške situacije potražile u prostituiranju, a u prvim poratnim godinama znatno je porastao broj oboljelih od spolnih bolesti, kao i broj razvoda. U takvoj kaotičnoj atmosferi jedina je težnja bila ponovna stabilnost, a kako je vrijeme prolazilo ojačala je i sklonost prema potiskivanju i nijekanju događaja iz vremena rata i ranog poraća. Fokus se vratio na njegovanje obiteljskog, bračnog ideala te uživanja u mirnoj i običnoj svakodnevici dok je seksualni konzervativizam ponovo počeo jačati. Harmoničan obiteljski i bračni život postaje idealom. Osobito se u Sovjetskom Savezu i istočnoeuropskim zemljama očajnički pokušavalo učvrstiti tradicionalne obiteljske strukture i očinski autoritet (Herzog, 2015).

Uspon potrošačkog kapitalizma nakon dva svjetska rata doprinio je ubrzanoj transformaciji europskog društva 60-ih i 70-ih godina. Drugu polovicu dvadesetog stoljeća obilježava kontinuirana liberalizacija te pokušaji svladavanja prepreka na putu ka seksualnim slobodama (Herzog, 2015). Te su godine obilježene brojnim pokretima aktivista protiv opresije nad različitim seksualnim identitetima, kao i borbama za pravo žena na pobačaj. Izum kontracepcijske pilule ranih 60-ih također je neosporno utjecao na promjene običaja te općenito smanjio strah od seksa i neželjenih trudnoća. Bio je to korak koji je značio pomak u mišljenju da seksualne aktivnosti nemaju isključivo reproduktivnu svrhu. U preobrazbi europske seksualne kulture važnu je ulogu odigrala i pornografija te masovno širenje pornografskih sadržaja putem televizije, magazina, stripova i sl. Navedeni su događaji, ali i brojni drugi koji ovdje nisu navedeni, uvjetovali nastankom seksualne revolucije i nove kulture permissivnog individualizma unutar kojeg seksualne slobode tj. pravo na istraživanje i užitek, imaju važnu ulogu u oblikovanju osobnog identiteta (Hrvatska enciklopedija, 2011).

Početni će zanos prekinuti neočekivana pojava HIV-a/AIDS-a ranih 80-ih. Diljem Europe zavladat će paranoičan strah od te bolesti, a mediji će objavljivati šokantne i netočne činjenice poput toga da se AIDS može dobiti u svakodnevnim situacijama, samim disanjem, da zaražene treba staviti u karantenu te da je najbolji način prevencije apstinencija od seksa. Epidemija AIDS-a između ostalog je poslužila kao homofobna propaganda te mržnja prema svemu onome što se općenito smatralo „ekscesima“ seksualne revolucije (Herzog, 2016). U takvom se kontekstu širila moralna panika društva, a spolnost će poprimiti svojstva masovnog medijskog zastrašivanja (Dukovski, 2016). Prve reakcije na bolest bile su globalnih razmjera,

međutim s vremenom će ta panika splasnuti, a društvo će se početi suočavati sa novim problemima.

Padom komunizma i željezne zavjese pala su i brojna ograničenja koja su dijelila Europu na putu prema seksualnim slobodama. „Zapad“ je preplavio „Istok“ seksualnim igračkama, pornografijom, kontracepcijom, kondomima i td. Izvozna trgovina je cvjetala, mijenjale su se i usluge javnoga zdravstva te pravni sustavi, razvijala se kultura putovanja te seksualni turizam (Herzog, 2015). Naravno ovi se procesi diljem Europe nisu odvijali jednakim intenzitetom te je nužno u obzir uzeti specifičnosti za svako pojedino područje koje se istražuje. Hrvatska je država sa katoličkom tradicijom čiji je utjecaj na znanje, stavove i uvjerenja o spolnosti jasno vidljiv. Osim toga, rat devedesetih doprinio je diskontinuitetu na svim područjima života ljudi na ovim prostorima. Svaka država u svojoj borbi za samostalnost koristi određena oružja poput stvaranja i isticanja autentičnog i zasebnog nacionalnog identiteta. U tu se svrhu ponovno piše povijest, naglašava se tradicija te koriste razni simboli kao pokretači nacionalnog zanos. Budući da su se Srbi identificirali kao pravoslavci, tadašnji je hrvatski državni vrh snažno propagirao katoličanstvo kao točku diferencijacije između dva naroda. Biti Hrvat značilo je biti katolik i to je bio snažan identifikacijski element prisutan na svim područjima društva uključujući i područje spolnog odgoja i obrazovanja. Rat devedesetih između ostalog je doveo do demografskog pada što je pojačalo zagovaranje institucije braka i rađanja te pojačalo protivljenje pobačaju, samačkom životu i homoseksualnosti (Đurin, 2012).

2.1. Prenos znanja o spolnosti

Prvi programi seksualne edukacije u 20. stoljeću temeljeni su na ostacima viktorijanskog doba čije su glavne karakteristike potiskivanje i kontrola seksualne želje, tabuiziranje adolescentske seksualnosti te postojanje dvostrukog rodnog standarda (Štulhofer i Hodžić, 2002). Adolescencija je smatrana kritičnim i opasnim razdobljem, a sama ideja poučavanja mladih o seksu izazivala je kontroverze i snažan otpor. Kao i u današnje doba, postojale su različite suprotstavljene struje koje su se bavile pitanjima spolnog poučavanja djece i mladih. Prisutan je strah da bi se time moglo povrijediti dječju naivnost i nevinost. Osim toga, spolne su aktivnosti smatrane opasnim po živčani sustav, mozak i cijelo tijelo odraslog čovjeka, a ta

se opasnost naročito povećava kada je riječ o djeci i mladima. Zabrinjavajuće širenje spolnih bolesti odredilo je karakter prvih edukacijskih kampanja koje su se uglavnom ostajale izvan odgojno-obrazovnog konteksta, a prije svega su se organizirale za vojsku i civilno građanstvo. Seksualna apstinencija uglavnom se vidjela kao najbolji način zaštite od širenja spolno prenosivih bolesti, iako je postojala svijest o neefikasnosti toga cilja. Metodologija prenošenja znanja sastojala se od iznošenja činjenica u obliku predavanja, uz vrlo malo vizualnih materijala, odnosno tiskanih edukacijskih letaka. Tekst ili slika smatrani su „uzbuđujućim“ te stoga neprikladnim za obrazovni proces (Štulhofer i Hodžić, 2002). Način prenošenja znanja i sadržaj znanja o spolnosti uvelike je ovisio o kulturi pojedinog naroda te načina gledanja na ljudsku seksualnost i njenu simboliku (Mrnjaus, 2014). Tamo gdje je prevladavao kršćanski pristup tekstovi su bili opterećeni moralnim zakonitostima koje je bilo gotovo nemoguće ispuniti. Izvori koji su u ovom radu obrađeni uglavnom se dotiču odgojno-obrazovnog konteksta, a njihovi su autori shvaćali važnost poučavanja mladih o spolnoj tematici. Iako ni tada ne možemo govoriti o sustavnom spolnom odgoju, mnogo se pažnje posvećivalo duševnoj i tjelesnoj higijeni pa se u sklopu toga doticalo i teme seksualne higijene. Poučavanje seksualnosti ipak je bio osoban izbor učitelja te ovisio o njihovom taktu da u prikladnim situacijama u nastavni sadržaj uvrste pitanja spolne tematike. Većina se autora slaže kako su spolni odgoj i obrazovanje zadaća roditelja i obitelji no svjesni su kako ih delikatnost ove teme u tome sprečava. Iz tog je razloga važna uloga škole koja se također suočava sa brojnim pitanjima – kada započeti sa edukacijom, tko će držati predavanja, koji bi sadržaj trebao biti u fokusu i sl. U svakom bi slučaju osoba koja poučava djecu i mlade trebala imati pedagoškog takta te biti stručno osposobljena za taj zadatak.

Kroz čitavo su stoljeće zapravo trajale rasprave oko provođenja spolnog odgoja djece u školama, no tek od sredine, točnije kraja 60-ih godina počinje se govoriti o uvođenju predmeta kao zasebnog u školski kurikulum. Iako je plan bio da se on uvede kao takav, na kraju je odlučeno da tematika spolnog odgoja bude integrirana kroz druge predmete, najčešće biologiju i satove razredništva. U školskom su kontekstu važna pojedinačna predavanja koja su održavali liječnici, medicinske sestre ili drugi vanjski suradnici. Međutim, pojedini su stručnjaci iskazivali nezadovoljstvo prema takvim pojedinačnim i nesustavnim predavanjima koja nerijetko mogu samo zbuniti učenike. Udžbenici biologije¹ također su doprinosili većoj

¹ Pregledana je nekolicina udžbenika iz razdoblja 20. stoljeća (od 1931.-1989. godine). Radi se o udžbenicima prirodoznanosti za više razrede srednjih škola te brojnim izdanjima unutar kojih je sadržaj o spolnosti uglavnom

zbunjenosti učenika jer je sadržaj o spolnosti u njima pisan „službenim“, medicinskim riječnikom, sa velikim oprezom i vrlo šturo. Radi se uglavnom o opisima fizionomije i anatomije ljudskog tijela, opisima muških i ženskih spolnih organa, procesu oplodnje i razvoja embrija. U svakom su udžbeniku ti procesi uspoređivani sa procesima razmnožavanja kod životinja. Nema spomena o drugim aspektima spolnosti osim onih reproduktivnih, a o pubertetu te psihofizičkim promjenama u tom razdoblju također se ne govori, barem ne na razini udžbenika. Definicija oplodnje, primjerice, glasi ovako: „(...) Mnogi od tih organizama mogu se podijeliti i u nekoliko djelova, a svaki dio se ponaša kao spolna stanica. Kada se ovako različite stanice spoje, nastane novo biće te vrste.“ (Lui, 1946, 9). Za detaljnije i jasnije objašnjenje učenici su morali posegnuti za nekim drugim izvorima znanja.

Od sredine stoljeća najčešće su to vršnjaci, časopisi, film, tv te kasnije internet. Time je otvoreno novo razdoblje koje je donjelo nove probleme, jer će upitan sadržaj tih medija znatno utjecati na oblikovanje znanja o spolnosti. Upravo će se kao jedan od ciljeva suvremene koncepcije spolnog odgoja postaviti potreba da se učenicima pruže legitimne i ispravne informacije koje će im pomoći u izgradnji zdravog sustava vrijednosti. To je dakako dugotrajan proces za koji je potreban sustavan spolni odgoj, od najranije dobi sve do kraja čovjekova života.

nepromijenjen. Iz tog razloga je ovdje navedena samo jedna referenca - Lui, A. (1946) *Nauka o čovjeku i higijena : udžbenik za škole učenika u privredi*. Zagreb: Školska knjiga.

3. Seksualni odgoj u odgojno-obrazovnom kontekstu

Kada je riječ o povijesnom razvitku seksualnog odgoja u odgojno-obrazovnom kontekstu u suvremenoj se literaturi uglavnom ne mogu naći podaci prije druge polovice 20. stoljeća. Nerijetko se govori da o tom pitanju nema govora prije 50-ih godina, kada se seksualna pedagogija službeno počela razvijati kao zasebno područje. Ipak, postoje temelji na kojima je ona nastala, a ljudi su znatno prije tog vremena govorili o potrebi uvođenja spolne edukacije za djecu i mlade te koristili termine *seksualna pedagogija*, *seksualni odgoj* i sl.

Zanimljiva činjenica s početka stoljeća jest da je društvo bilo zaokupljeno istim pitanjima koja se i danas protežu u raspravama o spolnom odgoju. Je li je seksualni odgoj u odgojno-obrazovnom kontekstu potreban, ukoliko da, u kojem bi razdoblju trebalo započeti sa edukacijom te tko bi poučavao o tom predmetu. Ljudi su početkom 20. stoljeća bili svjesni činjenice da djeca i mladi itekako pokazuju interes za seksualna pitanja te da od svojih vršnjaka ili starijih prijatelja dobivaju raznolike informacije koje su nepotpune, neprovjerene i pogrešne. Bili su svjesni da neznanje šteti mnogo više od razgovora o tim *delikatnim* temama.

Govoreći o seksualnom odgoju u prvoj polovici 20. stoljeća, duševna i tjelesna higijena stavljena je u središte sadržaja. Pod higijenom se prije svega mislilo na „čistoću duha i misli“, apstinenciju prije braka, tjelovježbu i zdrav život. Mlade se poučavalo da je reprodukcija jedina i glavna svrha spolnih odnosa. Uz seksualni odgoj usko se vezala priprema za moralno življenje, u skladu sa kršćanskom tradicijom. Radilo se o disciplini i kontroli seksualnog ponašanja i nagona kod dječaka. Ženska se seksualnost negirala, ona naprosto nije postojala izvan reproduksijskih okvira (Štulhofer i Hodžić, 2002). Djevojčice se odgajalo za uloge budućih supruge, majke i kućanice, stoga se obrazovni program dječaka i djevojčica u mnogo toga razlikovao. Naravno bilo je suvremenika koji su se zalagali za reforme u tom smjeru, i pojedinki koje su kršile spomenute okvire no tada je malotko mogao stvoriti viziju o tome kako bi žena mogla u isto vrijeme brinuti o kućanstvu, obitelji, odgoju djece te raditi i privređivati novac.

Muški je spolni nagon bio prijetnja zdravom društvu pa je u tom smislu najvažnije bilo naučiti se kontroli i disciplini. Masturbacija ili *onanija* smatrala se opasnom po život jer dovodi do slabljenja živčanog sustava, kronične slabosti, glavobolje, vrtoglavice, histerije pa čak i do ludila. Samim time smatrana je bolešću. Druga velika prijetnja bile su spolne bolesti, najčešće

sifilis za kojeg tada nije bilo lijeka. *Nezdrav* seksualni život, smatralo se, vodio je stvaranju nezdravih potomaka te time prijetio društvu u cjelini.

Osim ovakve *eugeničke politike*, prisutne su još neke karakterističnosti koje se vezuju uz prvu polovicu 20. stoljeća – *rodna nejednakost i isključenost žena, katolička tradicija*, karakteristično *medicinsko znanje* koje vuče korijene iz 19. stoljeća (Đurin, 2012). Navedeni elementi karakteriziraju politiku seksualnosti u prvoj polovici 20. stoljeća. Žene su uglavnom bile isključene iz te politike, barem na deklarativnoj razini. U našem kulturnom krugu takva je politika temeljena na katoličkoj tradiciji koja u seksualnosti vidi dvije krajnosti (najuzvišeniji dar prirode i veliki grijeh) te zagovara apstinenciju. Specifično znanje o seksualnosti uglavnom je odredilo smjer razvoja politike kontrole i potiskivanja seksualnosti te se temeljilo na zaključcima da pretjerane seksualne aktivnosti dovode do slabljenja živčanog sustava, homoseksualnosti, ludila itd. U analizi izvora ovi su elementi stavljeni u središte sadržaja te će u nastavku biti potkrijepljeni citatima.

Rodna nejednakost i isključenost žena – seksualnost i seksualni nagoni dio su muške sfere. Smatralo se kako žena nema tako izražene seksualne potrebe i nagone kao što je to slučaj kod muškaraca. Njena je uloga reproduktivna, a o njoj se uglavnom govori kao o čednoj, moralnoj i vrijednoj supruzi. Knjige, propisi, edukativni priručnici, medicinske publikacije itd. pisani su u većini za muškarce, jer je njihov nagon bio prijetnja društvu pa je valjalo naučiti kako ga kontrolirati.

Eugenički diskurs – krajem 19. i početkom 20. stoljeća eugenika je u povojima razvoja. Važno je voditi *zdrav* seksualni život kako bi i potomstvo bilo zdravo. Pod zdravim seksualnim životom podrazumijevala se apstinencija do braka, a i u braku su seksualne aktivnosti bile dopuštene u svrhu reprodukcije. Pretjerana aktivnost dovodila bi do slabljenja živčanog sustava i ostalih ozbiljnih poremećaja koji bi utjecali na potomstvo. Osobama zaraženim od sifilisa ili neke druge spolne bolesti bilo je zabranjeno ulaziti u bračnu zajednicu i stvoriti obitelj.

Medicinsko znanje – smatralo se kako je pretjerano izlučivanje tjelesnih tekućina (sjemena) izrazito štetno za tijelo. Zadržavanjem tog *ekstrakta* hrani se čitavi živčani sustav, prije svega mozak, što omogućuje zdrav i pravilan razvoj. To je osobito važno u mladosti u kojoj je proces neophodan. Iz tog se razloga toliko negativno govorilo o masturbaciji i spolnim aktivnostima. Tek kada čovjek doživi razdoblje pune spolne zrelosti dozvoljeno je žrtvovati sjeme za stvaranje potomstva.

Katolička tradicija – utjecaj kršćanskog nauka o spolnosti koji zagovara nevinost i apstinenciju kao najviši ideal. Uživanje u seksualnim aktivnostima čija svrha nije reproduktivna smatrala se grijehom.

3.1. Prva polovica 20. stoljeća: ostaci Viktorijanskog doba

U izvorima iz prve polovice 20. stoljeća jasno se ocrtavaju prethodno navedeni elementi. Oni u jednu ruku pokazuju na kakvim se temeljima razvilo današnje znanje o spolnosti te politika spolnog odgoja. Određeni „mitovi“ iz tog razdoblja i danas su dijelom narodnih vjerovanja na nekim područjima. Na žalost nije poznato koliko se sadržaj izvora koristio u odgojno-obrazovnom kontekstu, no o spolnoj su tematici u Hrvatskoj ipak napisane brojne studije i knjige te se vodile ozbiljne rasprave između znanstvenika, pedagoga, svećenika, liječnika itd. Izvori su analizirani kronološkim redom:

- Cenkić, Juraj (1905) *Žensko obrazovanje posmatrano sa stajališta pedagoške higijene*. Zagreb: Tisak Antuna Scholza.
- Gundrum Oriovčanin, Fran (1905) *Zdravstvo spolnoga života*. Zagreb: Knjigotisak Milivoja Majcena.
- Gundrum Oriovčanin, Fran (190?) *Kako da se kod nas suzbijaju spolne bolesti?*. Zagreb: Tisak braće Kralj.
- Bauer, Stjepan (1910) Seksualna pedagogija. *Napredak* (2), str. 108-166, 160-167.
- Thaller, Lujo (1918) O seksualnom odgoju. *Hrvatska Njiva* (18-19), str. 318-320.
- Trbojević, D. (1918) Prosvjeta, o seksualnoj odgoji. *Hrvatska Njiva* (35), str. 603-604.
- Girometta, Umberto (1920) *Mladež u borbi za život (seksualna higijena)*. Split: Naklada hrvatske knjižare.
- Kovačević, Ante (1924) Seksualni uzgoj. *Napredak* (2), str. 133-140.

Juraj Cenkić (1874-1957) napisao je djelo *Žensko obrazovanje posmatrano sa stajališta pedagoške higijene* 1905. godine. Ovaj svećenik i doktor teologije pisao je o

pedagoško-higijenskim, socijalno-ekonomskim, političkim i crkveno pravnim pitanjima te se osobito zalagao za reformu katoličke crkve. Potaknut *žalosnim socijalnim prilikama* u kojima su žene počele težiti za višim obrazovanjem u svojoj se knjizi iz 1905. godine bavi pitanjem psihofizičkih razlika između muškaraca i žena. Potom se dotiče obrazovnih programa i problema koedukacije, odnosno zajedničkog poučavanja oba spola. Budući da se žene uvelike razlikuju od muškaraca, Cenkić se pita je li jednak obrazovni program za oba spola efikasan te u drugom dijelu svoje knjige donosi zaključke za i protiv koedukacije. Nakon što je u prvim poglavljima prikazao fizičke i psihičke razlike *ženskinja i muškinja* u sljedećim poglavljima Cenkić nastoji odgovoriti na pitanje „Kako se prema koedukaciji drže pedagogija i higijena?“ (24).

Sa stajališta odgoja koedukacija povoljno utječe na moralni život te se ne treba bojati da će se „međusobnim drugovanjem probuditi seksualnost i koketarija.“ (24). Nadalje, „zajedničko drugovanje smiruje dječacima maštu, a djevojčicama čeznuće za novošću. (...) Dječaci, koji rijetko opće s djevojčicama, nekako brže krenu s puta krijeposti. Za djevojčice, koje se ne kreću u mješovitom društvu, vele, da su tihe rijeke, koje deru bregove.“ (24). Tamo pak gdje je strogo provedena rastava spolova, mogu se pojaviti ljubavne sklonosti djevojčica prema djevojčicama i obrnuto dječaka prema dječacima pa se Cenkić pita „zar nisu te sklonosti pogibelnije, nego one prve?“ (25).

Sa stajališta nastave, Cenkić smatra kako su djevojčice preslabe za teret srednjih i viših pučkih škola, osobito u doba puberteta kada njihova snaga opada - „jer baš u to vrijeme djevojčice dozrijeva, cvate. Koje čudo da joj može naškoditi svaka malenkost.“ (26). Vrijeme puberteta iziskuje mir te mnogo brige i obzira kako djevojčice ne bi postale slabokrvne i *bljedobolne*. U tom *kritičnom* razdoblju djevojčice bi trebalo opominjati da „ništa teškog ne dižu i ne nose; (...) da u to vrijeme ne uče ništa napornog (...) da se u vrijeme menstruacije moraju čuvati svake prehlade, mrzlog i hladnog kupanja.“ (31). Škole bi trebale voditi računa o fiziološkim razlikama jer prevelik duševan rad znatno šteti tjelesnom razvoju te može uzrokovati mnoge živčane i duševne bolesti. Iz tog razloga autor se protivi koedukaciji, a slabije fizičko stanje djevojčica zahtijeva da one dobiju svoje zasebne škole.

Glavni razlog zbog kojeg je Cenkić protiv koedukacije i protiv ženskog obrazovanja „udešenog prema muškom kalupu“ (29) jest pedagoška higijena. Autor navodi izjavu jedne učiteljice koja kaže kako je za svog „jedanaest godišnjeg službovanja imala samo dva događaja, gdje se dječak i djevojčica ne gledahu kao jednostavni kolege.“ (29). Osim razlika

koje autor navodi, problem je što ne postoji dovoljan broj stručnog kadra, učitelja i učiteljica, koji bi radili u mješovitim školama. Učitelji nedovoljno poznaju *žensku dušu*, a učiteljicama nedostaje posebna strukovna kvalifikacija.

U nastavku Cenkić iznosi stajalište za i protiv koedukacije s pedagoškog i higijenskog stajališta. Kaže kako se djeca mogu zajednički podučavati u nižim razredima, međutim razdoblje puberteta osobito je opasno i osjetljivo te izaziva kod učitelja i roditelja strah od „seksualnosti i koketarija“. „Koje onda stajalište prevlađuje?“, pita se Cenkić. „Svakako higijensko. Nastava je temelj odgoja. Pedagogija zavisi u pitanjima nastave sasvijem o higijeni. Pedagogija treba da sazdava svoju naučnu osnovu unutar onih granica, koje joj higijena odredi.“ (31). Ukoliko se higijena protivi koedukaciji, pedagogija pred njome mora popustiti. Autorov je zaključak da se za djevojčice trebaju uvesti zasebne škole koje bi prije svega vodile računa o fizičkim razlikama, a potom i psihičkim.

Nepobitna je istina da žene imaju pravo na više obrazovanje, ističe autor u zaključku. To im pravo daje njihova ravnopravnost, ali i nepovoljne socijalne prilike zbog kojih su brojne žene morale privređivati novac za svoje obitelji. Žene mogu „uza svu fiziološku različnost svršiti i najteže muškaračke studije. – Ako su možda žene sa psihičke strane i manje nadarene; to one posjeduju veću marljivost, pa tako uspješno rekompenzuju ono, što im je priroda možda uskratila.“ (34).

Navedeni argumenti koje autor koristi kada govori o razlozima protiv ženskog obrazovanja iz današnje su perspektive dakako nelegitimni. Promjene koje su se počele događati krajem 19. i početkom 20. stoljeća nailazile su na snažne otpore stoga su se ljudi na razne načine nosili s njima. Žene su sve više počele izlaziti iz privatne sfere svojih domova te se uključivati na tržište rada, a sa završetkom Prvog svjetskog rata to će postati neminovno. Muškarci, tada dominantni na svim poljima društva, zasigurno su se teško nosili sa novonastalom situacijom pa su u javnim raspravama iznosili sve raspoložive argumente kako bi osporili izlazak žena u javnu sferu društva. To bi ozbiljno promijenilo društvene strukture te zahtijevalo drugačiju raspodjelu moći koja nikako ne bi išla u prilog dominantnoj skupini. Obrazovanje je ključno oružje i faktor promjena u korist žena pa su se tako koristili razni argumenti koji bi osporili to pravo, poput onog kojeg Cenkić, ali i brojni istomišljenici, koriste. Prethodne navode i možda dublje uzroke tog protivljenja najbolje opisuju sljedeći navodi iz Cenkićeva djela:

„Konkurencija ženskinja vrlo je opasna po muškinje. Ženske imadu manje potrebe, a opet ih imade više, pa se već sada opaža, da one muškarcima kvare egzistenciju. Ta žene se cijeniye

nuđaju, nego muškarci. – Zar nijesu ženske već danas mnogo jeftinije knjigovođe, nego muškarci? A što će biti, ako ženske navrnu u sve naše struke - : u sva naša pozvanja? – (...) Već danas ima država pune ruke posla sa socijalizmom, (...). Što će istom biti, kad učeni ženski i muški proletarijat zatraži uređenje svojih odnošaja i beriva? – (...) Ženski učeni proletarijat sve se više množi. Nešto se s njim mora učiniti? Zatvoriti jednostavno škole nije moći, a i nepravедno bi bilo. (...) No imade još jedna. Država imade pravo, da u interesu općenog dobra sprečava ženskima i muškima pristup u takova zvanja, koja su na užtrb njihovom fizičnom razvijanju. (...) A onda zar nije država dužna stvarati takove prilike socijalne, da žena dođe do svog prvotnog pozvanja, da postane majkom i suprugom?“ (34).

Fran Gundrum Oriovčanin (1856.-1919.), fizik, kulturni djelatnik, narodni prosvjetitelj, higijeničar, gradski liječnik i ravnatelj bolnice u Križevcima napisao je brojna djela javnozdravstvene problematike, naročito iz područja higijene. Promicao je zdrav način življenja, a osobito se protivio alkoholizmu i pušenju (Dukovski, 2016). Početkom stoljeća, u vlastitoj nakladi piše *Zdravstvo spolnoga života*, svojevrsan edukativni priručnik često nazvan i prvom seksologijom na hrvatskom jeziku (Husinec, 2001). Mnoga su se njegova djela mogla pronaći u gradskim knjižnicama, osobito u školskim knjižnicama gdje su služila za poduku mladeži (Husinec, 2001). U *Zdravstvu spolnoga života* Gundrum vrlo detaljno piše o anatomiji i fiziologiji spolnih organa, o pojedinim periodima koje naziva dobom *momkovanja* i *djevičanstva*, o nasljednosti, bludništvu, spolnim bolestima, spolnim nagonima i spolnim odnosima, o masturbaciji, spolnoj nemoći, različitim spolnim sklonostima, *mjesečnom pranju*, itd. (Dukovski, 2016).

Ubrzano širenje spolnih bolesti navelo je Gundruma da napiše ovo djelo kako bi podučio pojedince o tom otrovu koji „truje izvore samoga života, ubija i uništava sjeme čovječanstva (...).“ (U predgovoru). Svrha spolnih organa isključivo je reproduktivna. O tome ovisi opstanak ljudskog roda stoga je poduka o zaštiti zdravlja jedan od načina borbe protiv spolnih bolesti. U prvom dijelu knjige Gundrum opisuje biološke karakteristike muških i ženskih spolnih organa, govori o oplodnji i začecu te o razvoju čovjeka od rođenja do *doba uvenuća*.

U spolnim aktivnostima Gundrum vidi razne opasnosti, stoga se zalaže za nevinost do braka. „Silno uzbuđenje živaca“ uzrokovano spolnim aktivnostima djeluje štetno na čitav živčani sustav, a „kakva će tek biti šteta po tijelo i zdravlje još ne dorađena mladića!“ (33).

Kada govori o spolnim nagonima prije svega se obraća muškarcima te navodi:

„Žensko već po samoj prirodi, manje žudi za spolnim uživanjem nego muško. Ako se katkad zbog bezbračnosti kod nekih žena i opažaju zle posljedice, to su one nastale samo stoga, da se nijesu mogle baviti sa onakvijem kućnim poslom, koji bi njihovu značaju odgovarao. Ondje, gdje ne udate ženske u kući i u obitelji ispunjuju njima odgovarajuće žensko zvanje, tamo bezbračnost ne će zlo uplivisati na živčani sustav.“ (35).

U Gundrumovo se doba vjerovalo da i muškarci i žene imaju sjeme koje nastaje iz krvi i hrane unesene u tijelo te su ga cijenili kao najvrjedniju tjelesnu tekućinu koju je grijeh beskorisno prosipati (Dukovski, 2016). Te *unutarnje izlučevine* mnogo doprinose hranjenju tijela, osobito živčanog ustroja, kralježnice i mozga (36). Iz tog su se razloga masturbacija i pretjerani spolni odnosi smatrali društvenom bolešću. Gundrum to opisuje na sljedeći način: „Hotimični i abnormalni podražaji, koji svoj začetak ne zahvaljuju funkcionalnoj zrelosti tijela, posljedomati će osim toga ovom zloporabom ili preranom upotrebom znatno oslabljenje ustroja; oslabljena muda će davati slabi i zločesti proizvod. Tijelo, što će na ovaj način oslabiti, izvoditi će slabe klice, a time će stradati potomstvo.“ (36).

Zdravstveno-prosvjetiteljska publikacija *Kako da se kod nas suzbijaju spolne bolesti* još jedno je djelo Frana Gundruma Oriovčanina napisano za vrijeme Prvog svjetskog rata. Kao što sam naslov govori, riječ je o svojevrsnom napatku informativnog karaktera o karakteristikama, posljedicama i načinima suzbijanja spolnih bolesti, namijenjenog vlastima, ali i svim ostalim pojedincima.

Gundrum ukratko opisuje pojedine spolne bolesti (kapavac, meki čankir, sifilis) te donosi statističke podatke o broju oboljelih. Mišljenja je kako se jedino zajedničkim djelovanjem svih sredstava – „liječništva i odgoja, društvenih i gospodarstvenih“ (4) – može doći do uspjeha. „Pogriješio bi, tko hoće ovo zlo suzbijati samo sa liječničke strane. To bi značilo liječenje tek jedne pojave. Slično bi bezuspješno radio, tko bi samo sa odgojnim sredstvima htio zlo iskorijeniti.“ (4). Gundrum se obraća vlastima čija je dužnost urediti zdravstvo radi lakšeg praćenja broja oboljelih kako bi oni mogli čim prije započeti sa liječenjem. U svakoj je bolnici potreban zaseban odjel, uređen za spolno oboljele, a svi oni koji borave u bolnicama za mentalno bolesne, zatvorima, kaznionicama moraju biti liječnički pregledani. Također bi se u većim i industrijskim gradovima trebale urediti *večernje klinike* za liječenje onih koji zbog radnih ili drugih obaveza ne mogu proći kroz standardni oblik liječenja.

Uloga prosvjetnih vlasti također je nezamjenjiva, a država mnogo pažnje mora posvetiti obuci i izobrazbi stanovništva. Gundrum pritom ne misli toliko na neposredna poučavanja već na

sustavno obrazovanje kako bi se promijenio način razmišljanja, temeljen na *ćudorednosti*. U djelokrug takve obuke spada:

„1. Nauka o spolnom životu ima se opširnije predavati na svim visokim i učiteljskim školama;

2. spolnom pedagogijom valja uplivati na učenike i učenice svih vrsti ućiona, da se suzbiju spolne zablude;

3. koji svršavaju višu pućku školu, gimnaziju, realku, obrtnu, šegrtsku, trgovaćku školu i slične zavode imadu biti upućeni u biće i znaćenje spolnih bolesti.“

Gundrum prije svega misli da je to posao školskih i službenih lijećnika, a tek potom učitelja, učiteljica i svećenika pod uvjetom da su za to prethodno stručno osposobljeni.

4. „Mladež obojega spola uopće mora biti svestrano upućena na veliku opasnost (...)“

5. Potrebna su predavanja za roditelje kako bi i oni podučavali svoju djecu „opasnostima“ spolnoga života. Korisno bi bilo organizirati putujuće lijećnike koji bi držali predavanja, urediti muzej u Zagrebu u kojem bi bile izložene slike što pokazuju uzroke i posljedice bolesti, prikazivanje filmova u kinima, tiskati *pamtilice*, brošure sa svim korisnim informacijama.

U obrazovanju djece i mladih Gundrum vidi najznaменitije oružje, jer se samo „prosvjetom uma mladih osoba“ može očekivati zdravstveni napredak (7). Napominje kako utjecaj crkve nije dovoljan, a apstinencija koju ona zagovara očito nije efikasno rješenje – „Zgrada ćudoredja, sa kojom država i vjerska obuka velikim marom nastoji dječju putenost vezati, se ruši u ćasu, kad za pravo reći pravi gospodar u kući, prastara, neobuzdana spolnost dozrije.“ (7). Naglašava pritom ulogu škole ćija je dužnost da na temelju razuma, „nazorima i predodžbama obogaćuje krug spoznaje.“ (8).

Njemaćko društvo za suzbijanje spolnih bolesti održalo je 1907. godine u Manheimu treći kongres na kojem se raspravljalo o aktualnim pitanjima iz područja seksualne pedagogije. Tri godine poslije **Stjepan Bauer** u Napretku 1910. godine piše izvještaj u kojem predstavlja izlagaće i izlagaćice kongresa te njihove radove. Na kongresu se raspravljalo o „spolnom poućavanju djece u obitelji i školi, o spolnom tumaćenju mladeži, koja je već spolno dozrela, o spolnom poućavanju učitelja i roditelja, a napokon o seksualnoj dietetici i uzgajanju.“ (109). Primjetan je veliki interes za područje seksualne pedagogije, a ponajviše

zato što je mladež nedovoljno ili krivo poučena o stvarima koje se tiču spolnoga života. Bauer navodi kako današnjoj mladeži i država i crkva „utuvljuju nazor da je spolni nagon izjava proste putenosti, da ga treba suzbijati, i da je ženidba samo sredstvo za održanje ljudskoga roda.“ (110). U nastavku se ističe kako je glavna zadaća seksualne pedagogije odgoj čovjeka za zdrav i prirodan spolni život koji bi mu pružio tjelesno i duševno zadovoljstvo. Nema točno određenih pravila kada je čovjek spolno sazrela osoba, a eugenika, tj. „nauka o privođenju što moguće tjelesno i duševno zdravijeg potomstva na svijet“, jedva je još u povojima (111). Spolni nagon ne treba mladeži tumačiti kao „niski i zvjerski nagon“ već kao zdravu i prirodnu aktivnost ljudskog organizma.

Ova rasprava pokazuje suvremenost mišljenja, koja su se prvotno pojavila i krenula od njemačkog kruga znanstvenika. Apelira se na pomak u mišljenju od toga da je reprodukcija isključiva svrha seksualnih aktivnosti, jer seksualnost je prirodna pojava prema kojoj djeca i mladi pokazuju velik interes. Stoga je, kako se ističe, u škole potrebno uvrstiti sadržaj koji će uključivati različite teme i aspekte ljudske spolnosti.

Izlagачi kongresa slažu se kako je spolni odgoj nužan, međutim njihovi se stavovi razilaze kada je riječ o tome kako, kada i tko treba poučavati. Problemi nastaju zbog nedovoljne pripremljenosti roditelja i učitelja, a delikatnost ove teme predstavlja prepreku prilikom pronalaženja odgovarajućih stručnjaka.

Stručnjaci su svojim izlaganjima nastojali ukazati na loše posljedice zataškavanja spolne tematike pred mladima. Pred tom je temom nemoguće zatvarati oči jer je težnja djece i mladih za znanjem naprosto zdrava i prirodna. Nezdrava je onda kada odgajatelj nije sposoban da na vrijeme i na ispravan način pouči mlade ljude ili kada zbog srama to ne čine. „Nigdje se u uzgoju nemarnost tako teško ne osvećuje, kao baš na tom polju.“ (112). Naglasak je na ulozi obitelji koja u tom smislu ima prednost pred školom: „Obitelj danas često uništava rad škole pretjeranim i neprirodnim zatajivanjem, pa podsmjehivanjem i sumnjivim primjedbama o onom, što dijete uči u školi.“ (113). Način na koji se spolnost tumači je pogrešan stoga jedna od izlagačica, dr. Blaschko u nastavku daje kratak savjet roditeljima: „Valja se čuvati nejasnoga, teškog i razvučenog tumačenja, pogotovo ako se često ponavlja. To naprosto otupljuje čuvstva. Kratak, jasan odgovor bit će ponajviše dovoljan; daljnomu ispitivanju u mladenačkoj dobi treba izbjeći mudrim prijelazom na drugu temu razgovora. Ako dijete ipak dalje pita, onda treba odgovoriti istinito, ali uvijek ukratko, kao o nečemu, što je posve prirodno i jasno.“ (113). Izlagačica se dotiče i masturbacije koja je smatrana bolešću protiv

koje se treba boriti već u ranoj mladenačkoj dobi. Djecu je potrebno opominjati da je „diranje spolnih udova isto tako opasno, kao trljanje i diranje očiju, te im valja na taj način na srce staviti, da čuvaju svoje zdravlje; napokon ih valja opominjati, neka se čuvaju, da ih ne zavedu školski njihovi drugovi.“ (113).

Sljedeći na redu izlaganja bio je učitelj iz Manheima, Makso Enderlin sa referatom *O seksualnom pitanju i pučkoj školi*. U svom radu ističe nezadovoljstvo na seksualno-higijenskom i seksualno-etičkom polju: „U tom treba da vidimo jedno od najvećih zala za naš puk. Radi toga već u najširim krugovima krči sebi put spoznaja, da nešto treba učiniti za uzgajanje generacija, koja hrle naprijed u život, ne bi li se to zlo ublažilo i po mogućnosti sasvim iskorijenilo. Nešto se mora učiniti, da se odstrane pogibli, koje prijete tjelesnomu, umnom i ćudorednom razvitku naše mladeži.“ (114).

Enderlin navodi dva smjera razvoja „normalne i prirodne“ seksualnosti – direktan i indirektan. Prvi se sastoji od tumačenja činjenica o spolnom životu. Tradicionalno poimanje seksualnosti pokazalo se kao velika pogreška, a na „mjesto zatajivanja treba da dođe tumačenje.“ (115). Seksualno poučavanje jedna je od zadaća koju obitelj i škola moraju podijeliti. U nastavku autor opisuje na koji način i unutar kojih predmeta bi se trebalo poučavati o spolnosti:

„U školi treba razmatranje seksualnih odnosa u glavnom poduzimati s tumačenjem i obukom prirodopisa. No seksualna građa ne smije se ipak isticati kao nešto posebnoga, već je valja razdijeliti na sve tečajeve, što se tiče obuke u botanici, zoologiji i antropologiji. Ta građa treba da bude samo jedna karika u lancu bioloških pojava, prema kojima se upravlja postanak, uzdržavanje i množenje života. Iz pučke škole treba posve isključiti obuku o građi čovječih spolnih organa i tečaj njihova djelovanja, kao što i tumačenje spolnih bolesti. Naprotiv treba učenicima predočiti, od koje je znamenitosti nesmetano razvijanje spolnih organa za njihovo vlastito duševno i tjelesno zdravlje. Što se tiče etične strane seksualnoga pitanja, tu može neprocjenive zasluge da steče obuka u vjeri, općoj moralci, povijesti i književnosti. Ti predmeti mogu u prvom redu djelovati, kad se radi o tom, da se seksualni nazori izvuku iz baruštine nečista shvaćanja.“ (115).

Drugi, indirektan put prema razvoju zdrave i „normalne“ seksualnosti „vrši se zgodnim utjecajem seksualne dietetike i sveukupnoga uzgajanja.“ (115). Djecu treba poučavati odgovornosti prema sebi i prema društvu. Veliku ulogu u tome ima gimnastika, a učeniku treba pružiti dovoljno prilika, „da mu gimnastikom i športom otvrdne tijelo, da se uvježba u svladavanju požuda, kao i tjelesnih potreba (jelo, pilo), pa da podvrgne sve tjelesne požude

intelektualnim interesima.“ (115). Nasuprot tome, dugotrajno sjedenje pomaže razvitku *onanije* pa je potrebno ponekad nastavu izvoditi izvan školskih učionica, u vrtu ili dvorištu škole. Izlaganje završava isticanjem potrebe o suradnji škole i doma po pitanju spolnog odgoja. Predlaže se uvođenje roditeljskih večeri gdje bi se raspravljalo o tom predmetu. Osim toga, „pravo tumačenja seksualnih odnosa trebalo bi da se školi i zakonom dopusti.“ (116).

Poslije Enderlina, riječ je dobio učitelj iz Hamburga, K. Holler koji raspravlja *O zadaći pučke škole s obzirom na seksualna pitanja*. Autor ističe kako bi jasna spoznaja seksualnih odnosa trebala biti uvjetom svakog općeg obrazovanja. Seksualna bi edukacija trebala obuhvaćati sljedeća područja: „priprava na potomstvo, oplodjenje, razvitak sjemena, rođenje i odgajanje novorođenčeta.“ (160). Autor smatra kako je koedukacija poželjna te kako se treba pobrinuti da i dječaci i djevojčice dobe „dovoljnu seksualnu pouku.“ (161).

Sljedeći na redu izlagača bio je ravnatelj učiteljske škole u Berlinu, profesor Kemsies. U svom je referatu raspravljao o spolnosti iz prirodnoznanstvenog i higijenskog aspekta, vjersko-etičnog te estetičkog. Naglasak je, osim na potrebi prenošenja bioloških činjenica o ljudskoj seksualnosti, stavljen na čistoću duha i pristojno vladanje učenika, a od mladeži treba „zahtijevati pristojnost, stidljivost i poštenje.“ (162).

U nastavku je bilo govora o seksualnoj dijetetici pod kojom se razumijevaju svi zdravstveni propisi i pouke koje služe „zdravu i normalnu razvitku spolnoga života u djetinjskoj i mladenačkoj dobi.“ (165). Radi se o potrebi da se odstrane sve opasnosti preuranjenog i neprirodnog razvitka koje štete spolnom životu. Uloga je škole briga oko tjelesnog odgoja, pod koji spadaju sportske i gimnastičke vježbe te izleti, ekskurzije i putovanja na kojima bi mladež uživala u prirodi. Nadalje, u školama bi što intenzivnije trebalo širiti pokret apstinencije i uvesti zajedničko poučavanje dječaka i djevojčica jer to pokazuje nesumnjive prednosti. Osim navedenog, upute učiteljima o seksualnoj higijeni također su od ključne važnosti te bi kao takve trebale biti nužnim dijelom stručnog obrazovanja. Ipak, najvažnija zadaća pripada odgoju u kući i u obitelji.

„Ako mladeži obojega spola prijeti opasnost onanije, onda nije na mjestu, niti je obzirno propuštanje, pa glupo zatajivanje i pokrivanje. Najbolji lijek protiv toga jesu zgodna higijenska sredstva, pa buđenje i jačanje ćudoredne volje. Uostalom pretjeranost i bezuman strah od užasnih posljedica za dušu i tijelo može prouzrokovati veću i trajniju štetu, nego onanija sama.“ (164).

U nastavku je bilo riječi o seksualnoj pedagogiji pod kojom se razumijeva ono odgajanje i pouka, „kojom će se mladež učiniti sposobnom, da spolni život podvrgne zahtjevima i potrebama, što izvire iz higijene, iz društvene odgovornosti i duševnoga određenja čovjekova.“ (164). Zadaća je seksualne pedagogije da „već s početka ispunji maštu živim slikama iz višega idealnog svijeta čovječjega, te tako spriječi, da mašta stupa u službu strasti.“ (165). Jedan od ciljeva seksualnog odgoja bio bi stoga *odgajanje volje* da se odupre *impulsima* i *iluzijama* spolnog nagona. „Koliko bolesnika propadne baš radi toga, što unatoč jasnoj spoznaji, nemaju snažne volje, da točno provede izvjesnu dijetu! Kultura volje i vježbanje volje treba dakle da stane na poprište seksualne pedagogije.“ (165).

Nakon završetka svih izlagača i izlagačica, sudionici su donijeli određene zaključke u obliku preporuka za daljnje djelovanje. Izneseno je shvaćanje kako je temeljita reforma seksualne pedagogije nužna, a da bi se ta zadaća izvršila potrebna je suradnja obitelji i škole. „Obitelj neka tjelesnomu jačanju i otvrdnuću posveti više brige nego dosada, i neka djetetu, koje je željno znanja, dade na pitanje o postanju života odgovor, koji će biti prema djetinjemu shvaćanju, ali ujedno istinit. Škola treba da pokraj čisto intelektualne obuke pruži obilno zgrade za tjelesni i karakterni razvitak i u okviru školske obuke da doda pouku o elementarnim činjenicama spolnoga života kod bilja, životinja i čovjeka.“ (166).

Tumačenje o opasnostima spolnog života trebalo bi se vršiti u višim razredima, kada je mladež dovoljno spolno zrela. Zaključuje se kako sustavno poučavanje spolnog odgoja neće biti moguće sve dok učitelji i roditelji i sami ne budu poučeni o spomenutom problemu. To se izdvaja kao prvi zahtjev – „pouka učitelja u učiteljskim tečajevima i sveučilištima, pa pouka roditelja na roditeljskim večerima i u časopisima.“ (166).

Izvještaj Stjepana Bauera s kongresa Njemačkog društva za suzbijanje spolnih bolesti koji se održao 1907. godine važan je izvor koji pruža uvid u napredne misli tadašnjih učitelja, profesora i znanstvenika njemačkog kulturnog kruga. Ono što je također važno jest da su te misli dolazile do ovih prostora te zasigurno ostavile traga. Jasno je iskazano stajalište o potrebi spolnog odgoja unutar odgojno-obrazovnog konteksta. Takva vrsta odgoja trebala bi biti dijelom sadržaja svakog općeg obrazovanja. I u ovom je slučaju društvena i osobna, tjelesna i duševna higijena stavljena u središte sadržaja, a mladež bi se osim činjeničnog znanja o funkciji i anatomiji spolnih organa trebala odgajati prema etičkim načelima koja uključuju čistoću misli, duha i tijela te poštenje, stidljivost itd.

Sljedeći važan izvor jest članak **Luje Thallera** *O seksualnom odgoju* iz 1918. godine, objavljen u broju 18-19 časopisa Hrvatska Njiva.

Riječ je o reakciji na dva članka iz prethodnih brojeva Hrvatske Njive, jednomu je autor liječnik, a drugomu inspektor srednjih škola. Liječnik piše o velikoj prijetnji i opasnosti od spolnih bolesti, a Thaller mu zamjera što kao *pedagoški nestručnjak* progovara o potrebi promjene srednjoškolske obuke u pogledu seksualnih pitanja. Školski inspektor pisao je pak o *velikoj reformi* srednje škole, a da pritom seksualno pitanje uopće nije spomenuo. U nastavku članka Thaller daje vlastito viđenje problema seksualnog odgoja djece i mladih te iznosi argumente zbog kojih se ne slaže sa spomenutim autorima. Zabrinut je jer stalan postotak inteligencije u najboljoj dobi pogiba od spolnih bolesti, dok se, s druge strane mladima uskraćuje znanje vezano uz spolni život. Djeca već od 6. i 7. godine o toj temi znaju mnogo, a ipak ne mogu otvoreno razgovarati sa svojim roditeljima ili učiteljima. Rijedak je slučaj da konkretne informacije čuju od spolno zrelih osoba, a najveći dio svog znanja crpe od starije djece: „Medju djecom se dakle poznavanje toga problema širi kao u narodu priča i pjesma od usta do usta.“ (319). Njihovo je poimanje vlastite spolnosti uglavnom iskrivljeno, a „zatajivanje tih pitanja pred djecom djecu samo draži, da o njima to više razmišljaju i da im se pojmovi sasvim zbrkaju.“. (319) O spolnosti dječaci ponajprije uče u okvirima vjerske obuke koja zagovara nedostižnu apstinenciju kao jedino rješenje. Ovakvo nezadovoljavajuće stanje ima dalekosežne posljedice: „Koliko naše inteligencije pogiba u najboljim godinama od paralize, koliko li ih trpi od tabesa! Koliko žena trpi cio život radi nesmotrenosti svoga muža! Koliko djece je kržljivo i slabunjavo radi sifilisa svojega oca, koji je on još u gimnaziji zadobio!“ (319) Autor iznosi statističke podatke o broju oboljelih učenika u srednjim školama. Njih je, kako kaže 25% spolno bolesnih u zadnjem godištu srednjih škola, a 70% ih je spolno aktivno. Ostalih 30% koji nisu: „10 je postotaka još nerazvijenih, 15 nije našlo *slučajno* prilike, a jedva 5% svijesno i znajući o čemu se radi ostaju *čisti*.“. (319) Thaller na ove podatke odgovara ironijom: „Tek u zadnjem razredu, obično zadnji sat iz higijene čuje djak oficijelno, da je čovjek dvospolan. Čuje, u čemu je razlika izmedju muških i ženskih i čuje, da ima nekakvih spolnih bolesti.“ (319) Posljedice toga vide se tek za deset ili dvadeset godina stoga spolna pitanja nikako ne bi trebalo izbjegavati, osobito tamo gdje se sama nameću. O njima bi se trebalo razgovarati kao i o svim drugim, ali s taktom i oprežnošću. U kasnijim razredima trebalo bi se sasvim otvoreno govoriti o spolnosti, a djecu uputiti u značenje spolnog života, spolnih bolesti i braka. Čist, monogamni brak za Thallera je *dostojno rješenje seksualnog pitanja*. Uvođenjem seksualnog odgoja u škole on vidi moguće rješenje

za dostizanje tog ideala, kao i jednu od mogućnosti za suzbijanje spolnih bolesti te ostalih društvenih zala.

Ubrzo je stigao odgovor gospodina **Bosanca**, školskog nadzornika. Zamjera Thalleru što idealizira spomenuti problem te što misli da se seksualnom edukacijom može zaustaviti širenje spolnih bolesti: „Kad bi se veliki taj problem seksualne odgoje mladeži dao riješiti uputama o spolnom životu i o djelovanju spolnih organa, onda bi problem bio brzo i lako riješen, a ne bi još svagda bio jedan od najtežih problema, kakovim ga priznaju i liječnici i pedagoški stručnjaci.“. Za Bosanca je spolno pitanje unutar školskog programa samo jedan dio cjelokupnog odgoja mladeži. Smatra kako je dužnost škole obavještavati učenike o spolnim pitanjima, ali ta pitanja nikako ne bi smjela biti u središtu sadržaja. Škola i učitelji trebali bi raditi na razvijanju jake volje pod čime se podrazumijeva suzbijanje i kontroliranje spolnih nagona. Jedno od rješenja je gimnastika: „Jaka i sustavna gimnastika volje imade prema tome da bude u središtu cjelokupne nastave (...). I sav intelektualan rad u školi treba tako udesiti, da je u službi razvoja jake i valjane volje.“ (604). Autor završava članak izjavom kako „Misli mladeži treba više od tih pitanja odvrćati nego ih njima navraćati, ako smo u tome složni, da je znanje o tim stvarima preslabo za suzbijanje teških posljedica besputnoga nagona za tjelesno i duševno zdravlje.“ (604).

Splitski profesor **Umberto Girometta**, ponajprije poznat kao prirodoslovac, 1920. godine piše svoje djelo *Mladež u borbi za život*. Knjiga je napisana nakon Prvog svjetskog rata te, kao što se iz samog naslova daje pročitati, ocrtava tadašnje prilike kojima se društvo moralo prilagođavati. To je vrijeme kaosa i nemorala u kojem ljudi, a naročito mladi olako gube kontrolu nad sobom te posve gube osjećaj o čistoći duha, o redu i radu. Time potaknut, Girometta održava nekoliko predavanja o spolnoj higijeni učenicima državne gimnazije u Splitu. Prikupljena je znanja dao u tisak te tako izdao ovu knjigu čija je primarna svrha edukativnog karaktera, namijenjena „učećoj mladeži, koja želi da bude duševno čista i plemenita, a tjelesno jaka i zdrava.“.

Girometta ljudsku prirodu dijeli na duševnu i fizičku. Fizičkoj pripada spolna priroda, a duševnu dijeli na intelektualnu i moralnu. One su međusobno ovisne i uravnotežene, a ako čovjek razvija isključivo fizičku prirodu i zanemaruje ovu drugu, razvija životinjsku snagu koja u sebi ne krije ništa plemenito te je štetna za društvo. Čovjek gubi kreposti i vrline te postaje životinja u pravom smislu riječi, navodi Girometta. „Ako se netko u mladosti n. pr. poda onanisanju ili u odraslijoj dobi bludu, ne iscrpljuje samo fizičnu prirodu, već također

moralnu i intelektualnu, jer posljedice tih „samoubistava“ fizične prirode jesu: izopačenost, neposluš, huljenje, zlo drugovanje, lijenost, slabost inteligencije i t. d.“ (8).

Prepuštena sama sebi spolna priroda uzrokuje propadanje ljudskog roda pa stoga mora biti u ravnoteži sa moralom i intelektom čovjeka te podvrgnuta strogoj disciplini i kontroli. U tom smislu – „samo dok je podložena strogoj kontroli i disciplini duševne prirode“ – može se smatrati najuzvišenijim i najdragocjenijim darom prirode, jer stvara novi život. (9).

U razdoblju adolescencije javlja se borba između duševne i spolne prirode, a mladi olako izgube kontrolu te ne mogu nadjačati spolnu prirodu. Neminovna posljedica je fizičko i duševno propadanje. Ukoliko žele biti uspješni u borbi protiv svojih spolnih nagona, Girometta savjetuje da slijede sljedeće moralne preporuke:

Njegovanje *vjerskog čuvstva*, „Neka ti bude sveto ono, što je tvojoj majci sveto! Sjeti se, da je vjerski moral uzvišen moral!“ (10).

Izbjegavanje lošeg *drugovanja*, „gdje se obično vode loši i prljavi razgovori, koji ti stvaraju rđave misli i okužuju ti poput otrovne klice i tijelo i duh.“ (10).

Izbjegavanje nemoralne lektire, „kojoj je svrha samo prljati duh i rušiti, što je pošteno i plemenito. (...) Zabaci čitanje romana, jer većina njih uzbuđuje spolnu strast.“ (10).

Čist u razgovoru, „jer se u razgovoru odrazuje duša tvoja. Sjeti se, da prljavi izrazi truju duševnu i tjelesnu prirodu, jer stvaraju niske misli i prljave navike.“ (11).

Čistoća očiju, „Kloni se razmatranja slika, koje pobuđuju na spolnu strast, pa bile to i umjetničke slike; kloni se kinematografskih prikazivanja, koja su već mnogi plemeniti značaj otrovala!“ (11).

Marljivo i ustrajno učenje, „Čuvaj se lijenosti, koja je izvor sviju zala i sviju opačina!“ (11).

Poštovanje prema ženama i djevojkama, „Nemoj gledati u njima bića, koja bi tobože služila čovjeku za uživanje, već takova, koja u zajednici sa čovjekom imaju da obnavljaju tjelesno i duševno jako potomstvo. Značaj je djevojaka nježan i ponešto mek. Nemoj iskoristiti tu nježnost, jer se to protivi Božjim, društvenim i domorodnim zakonima. Nastoj da svojim vladanjem ojačaš njihov značaj, jer o čvrstoći i čestitosti njihova značaja ovisi procvat i moć tvoje domovine. Sjeti se, da je rimsko carstvo propalo radi raskalašenosti tadašnjih žena!“ (11).

U nastavku Girometta donosi podatke o funkciji, građi i higijeni spolnih organa kod muškaraca i žena. Ističe važnost poznavanja činjenica o ljudskoj spolnosti, jer neznanje zasigurno dovodi do propasti. Dječaci se nipošto ne smiju informirati putem knjiga koje se bave seksualnom tematikom niti kod svojih prijatelja, „jer ćeš mjesto lijeka naći otrov, koji će te tjelesno i duševno otrovati.“ (12).

Prije svega važna je higijena tjelesne prirode pod kojom se podrazumijeva zdrav način življenja, odnosno tjelovježba, održavanje higijene, umjerenost u jelu i piću, suzdržavanje od alkoholnih pića i duhana, pravilno spavanje.

Nadalje, od ključne je važnosti i higijena spolne prirode.

Pretjerani gubitak *spermatičnog ekstrakta* djeluje štetno i ubitačno na razvoj duševne i tjelesne prirode. „Taj je ekstrakt pravi životni sok, prijeko nuždan za pravilno funkcioniranje svih životnih procesa.“ (30). Girometta navodi kako je znanstveno dokazano da ta *kolajuća krv* dovodi najzdraviju hranu svim živčanim centrima, a naročito mozgu. Zadržavanje tih tekućina u tijelu iz tog je razloga neophodno: „Taj ekstrakt osnažuje i okrepljuje sve vrline u čovjeka: odvažnost, energiju, pamćenje i ponos, jakost mišića, ljepotu i svježinu lica; u njemu im je najbolje razvijajuće sredstvo. Čim više takova ekstrakta ima u tijelu, tim se jače sve te vrline razvijaju i usavršuju, a trošenjem slabe se i uništavaju.“ (30).

Problematično jest što se u *mladenačkom razdoblju* polako stvara *spermatski ekstrakt*, a to je jedna od najkompleksnijih i najtežih radnji u tijelu. Izrazito je važno da se rad žlijezdi ne ometa jer one neprestano dovode novu, zdravu hranu u tijelo koja je ključna za pravilan razvoj. U razdoblju pune *muške snage*, negdje oko 25 godine, može se žrtvovati malo *sjemena* za razvoj zdravog i snažnog potomstva. *Spermatski ekstrakt* gubi se na tri načina: polucijom, onanijom i bludom. Za masturbaciju kaže da je tako sramotna i niska *putena izopačenost*, da se ne može skovati tako prljavi izraz koju bi tu *sramotnu opačinu* mogao definirati. Za njega je to samoubojstvo i društveno ubojstvo, „gad je nad gadima, grijeh nad grijesima, jer ponizuje, truje i ubija sve, što je sveto, plemenito, dobro i pošteno.“ (32). Nadalje, trošenje *spermatičnog soka* ostavlja ozbiljne fizičke posljedice, ubija mozak, živce i sve ostale organe. Mozak se na taj način umara, a taj umor postaje kroničan, što pak dovodi do rastresenosti, slabog pamćenja, gluposti pa čak i do ludila. Živci postaju osjetljiviji, česte su vrtoglavice, glavobolje i nesanice što dovodi do umora i potištenosti. Na taj način čovjek iz dana u dan sve više propada pa se Girometta pita „Ah, koliko se oštih inteligencija otupilo, koliko se plemenitih značajeva onanijom otrovalo?“ (34).

Spolne bolesti također su velika prijetnja društvu stoga autor dio ove knjige posvećuje edukaciji o karakteristikama i načinima zaštite od spolnih bolesti. Jedini logičan zaključak kojeg Girometta nameće jest čistoća i nevinost sve do braka.

Ante Kovačević 1924. godine u *Napretku* piše o seksualnom odgoju u kojem vidi moguće rješenje za sprečavanje širenja spolnih bolesti. Kovačević izražava zabrinutost zbog lošeg socijalno-ekonomskog stanja društva te zbog spolnih bolesti koje su „preotele mah i počele da drmaju i samim temeljima društva.“ (133). Nakon svjetskog rata društvo je zapalo u određenu vrstu krize, zavladao je nemoral, prostitucija se sve više razvijala, a mladi u tim nepovoljnim uvjetima ne mogu voditi *normalan*, obiteljski život. Kovačević predlaže seksualno prosvječivanje, odnosno direktno i indirektno *seksualno uzgajanje*. Pod direktnim seksualnim odgojem misli na upoznavanje odgajanika sa sastavom i funkcijama seksualnih organa te formiranjem „izvjesnog seksualnog morala, jačanje volje i. t. d. (...)“ (134).

Indirektno odgajanje obuhvaća široko polje aktivnosti, a pod time razumijeva: poznavanje uzroka i posljedica spolnih bolesti, borbu protiv alkoholizma, socijalno-ekonomske reforme koje bi „uredile normalan seksualan život.“ (134).

Seksualni je odgoj prije svega zadaća škole i obitelji jer se pod utjecajem „religijskoga morala (...) razvio izvjestan stid, koji priječi da se dobije zdravo mišljenje o seksualnom životu.“ (134). Kovačević je mišljenja da uplitanje religije sprečava pravi seksualni odgoj te da crkva ne može voditi i upravljati seksualnim životima ljudi. Vjerski je nauk stvorio prepreke i „neki lažni stid“ kod odgajatelja i roditelja te strah da će povrijediti dječju nevinost ukoliko sa njima razgovaraju o tim pitanjima. Kovačević pak smatra da djecu treba upućivati u tajne seksualnog života pa makar i na račun njihove čednosti i naivnosti te se pita „Nije li bolje, da djevojka i mladić znadu opasnosti, koje ih čekaju, ako lakoumno zađu u seksualni život, negoli da stidljivo zatvaraju oči i posrnu kod prvog nasrtaja strasti. Život traži borce, a ne „čedne“ i naivne ljude, koji će kod prvoga dodira „zgriješiti“. (135).

Kovačević se također bavi i pitanjima pedagoških metoda koje bi se trebale koristiti u poučavanju. Odgajatelji nerijetko na ispitivanja svojih učenika daju banalne odgovore ili im se čitava stvar prikaže kao grešna i prosta o kojoj ne bi smjeli govoriti. Budući da se djeca i mladi itekako zanimaju za seksualna pitanja, nužno je zadovoljiti njihove interese te im omogućiti primjerenu poduku.

Seksualna bi pedagogija trebala obuhvaćati tri faze, različite po svojim seksualnim manifestacijama: seksualna pedagogija do puberteta, od puberteta do potpunog razvitka organizma (25. godine) ili do braka te seksualna pedagogija u braku. Kovačević razmatra pitanje tko bi trebao poučavati seksualni odgoj - škola, obitelj ili vjerska zajednica? Smatra kako je to primarno zadaća obitelji no zbog manjka sposobnosti, odnosno zbog srama pred spolnom tematikom taj bi zadatak trebala preuzeti škola. Događa se da učenik razvije intimniji odnos sa svojim učiteljem nego sa roditeljem zato što je učitelj pedagoški kompetentniji te zna kako se približiti dječjem *psihičkom životu*. Autor se zalaže za pedagoško obrazovanje roditelja kako bi oni bili sposobni poučavati djecu o spolnim pitanjima. No dok se to ne uredi, glavni zadatak bit će povjeren školi (137).

Kovačević napominje kako prije puberteta nema spolnog nagona stoga bi se seksualni odgoj u toj dobi trebao ograničiti na promatranje seksualnih pojava u prirodi, kod bilja i životinja. To bi pomoglo dječacima da steknu osnovne temelje. U drugom periodu, u razdoblju puberteta pa sve do braka, javlja se snažan spolni nagon, a mladi se upoznaju sa seksualnim organima i njihovom svrhom. U tom se razdoblju treba formirati „zdrava seksualna etika i učvrstiti karakter.“ (139). Pod time naravno podrazumijeva razvoj jake volje koja će biti „glavna snaga u borbi sa seksualnim nagonom.“ (139). Intenzivan seksualni odgoj najpotrebniji je u srednjoj i višoj školi jer je ta dob najopasnija i „svemu seksualnom zlu tu je klika.“ (139). Cilj seksualnog odgoja u razdoblju puberteta i adolescencije je suzdržavanje od masturbacije. Potrebno je povesti „otvorenu borbu i upoznati mladež s metodom, kako da se od nje oslobodi, jer bi mnogi htio da se oslobodi pandža te strasti, ali ne zna kako i nema jake volje, koja bi dobru nakanu ostvarila.“ (140). Jedina svrha spolnih organa jest reproduksijska pa je potrebno „razoriti onu lažnu filozofiju uživanja, kojoj mladost tako lako podliježe.“ (139).

„Tko da upravlja seksualnim uzgajanjem u toj dobi?“ pita se autor. Prije svega roditelji, no oni nisu spremni prihvatiti taj zadatak pa bi u prvom redu to trebalo pripasti školskom liječniku koji u svojoj ličnosti ujedinjuje i liječnika i pedagoga. Tek u drugom redu tu dužnost može vršiti učitelj. Kovačević navodi i sredstva koja bi pomogla u poučavanju, a to su: govor, slike, filmovi, literatura i pohod bolnicama, gdje se mogu vidjeti živi primjeri „nesrećnoga seksualnog života.“ (140).

3.2. *Druga polovica 20. stoljeća: pomaci prema liberalizaciji*

Sredinom dvadesetog stoljeća europsko se društvo našlo na prijelomnici u shvaćanju ljudske seksualnosti. Krupne društvene i kulturne promjene ogledaju se ponajprije u snažnijoj liberalizaciji, pomacima prema većoj demokratičnosti, trendu seksualne permisivnosti, počecima procesa emancipacije žena itd. Utjecaj tradicionalnih normi, temeljenih na crkvenom nauku i religijskom moralu kontinuirano slabi u korist medicine i znanosti. Primjena kontracepcije i ozakonjenje pobačaja otvorilo je sasvim nove vidike, a odvajanje spolnih aktivnosti od isključivo reproduktivne svrhe stvorilo je drugačije vrijednosti i norme. Ovime su brojni pojedinci dobili priliku oslobođenja od tradicionalnih okova što je rezultiralo širenjem prava do tad marginaliziranih skupina. Seksualnost mladih postala je društveno prihvatljivija tema čime se smanjio tabu, a povećala spremnost na javne rasprave. Događaji 70-ih pokrenuli su tzv. seksualnu revoluciju, a upravo će ona imati najviše utjecaja na seksualno ponašanje mladih.

Šezdesetih godina pitanje spolnog odgoja dolazi u žižu pedagoških interesa. U skladu s time nastaje niz studija, knjiga, uputa i propisa vezanih uz spolni odgoj mladih te se počinje sve intenzivnije razgovarati o ulozi škole na tom području. Neposredni razlozi za uvođenje spolnog odgoja u škole mijenjali su se tijekom godina te se razlikovali od zemlje do zemlje, uglavnom varirajući od prevencije neželjenih trudnoća, kasnije prevencije HIV-a i drugih spolnih bolesti (Standardi spolnog odgoja u Europi, 2010). Razvija se bio-medicinski pristup preventivnog karaktera unutar čega zdravstvene institucije imaju vodeću, organizacijsku ulogu. Proces emancipacije žena omogućio je novi razvoj koncepcije spolnog odgoja te osnažio potrebu za ravnopravnošću među spolovima. Vrhunac odnosa između muškarca i žene ostvaruje se u bračnom i obiteljskom životu čija je glavna svrha stvaranje potomstva (Štulhofer, 2002). Ipak, dvostruki standard jasno je vidljiv, a seksualnost se drugačije prikazuje kod muškaraca i žena što je vidljivo iz radova analiziranih u narednim poglavljima. To su knjige Marijana Košičeka, seksualnog terapeuta, kreatora koncepcije spolnog odgoja 60-ih i 70-ih godina te vjerojatno najplodnijeg pisca tematike o seksualnosti. U njegovim se radovima manifestira opće poznata slika žene kao pripadnice nježnijeg, slabijeg i osjetljivijeg spola koja teži za pripadnošću nekom muškarcu. Ženska je seksualnost još uvijek nedovoljno istraжена, a ženino je zadovoljstvo od drugostupanjske važnosti. Za njih se navodi kako

ponekad osjete potrebu za samozadovoljavanjem, a ženski se orgazam uopće ne spominje, dok je u slučaju muškog spola taj proces detaljno objašnjen.

Muškarac seksualne odnose stvara zbog tjelesnog zadovoljstva dok je kod žena prije svega istaknuta sentimentalnost i emocije. Košiček navodi kako se spolni nagon kod djevojaka ne manifestira tako uočljivo kao u dječaka (Košiček i sur., 1969). Djevojčice najčešće maštaju da su odrasle žene, prije svega se pronalaze u ulozi supruge i majke – „Zamišlja sebe odraslom ženom, suprugom, majkom, doživljava sebe u raznim životnim situacijama u kojima se žena kao žena može naći.“ (Košiček i sur., 1969, 82). Spolna je želja kod djevojčica također drugačija nego kod dječaka, „ona nije tako jasno kao u njega usmjerena na što veću tjelesnu prisnost s drugim spolom, već više na opću nježnost, toplinu, osjećajnu prisnost s muškarcima. Djevojčica osjeća prije svega potrebu da voli i da bude voljena te čezne za tim da nekome sasvim pripadne i da netko bude sasvim njen.“ (Košiček i sur., 1969, 84). One teže dugotrajnim, stabilnim vezama sa istim partnerom, a sentimentalnost i povezanost s njime stavljaju na prvo mjesto. Umjesto pornografije zanimljiviji su im ljubavni filmovi i ljubavna pisma. Kod mladića je seksualna inicijacija način pribavljanja statusa dok je to za djevojke traženje emocionalne potvrde i prihvatanja (Štulhofer i sur., 2005). Žena ne može odvojiti potrebu za tjelesnim dodirom od emocija, a tjelesno uzbuđenje automatski povezuje sa osjećajem ljubavi. Kod dječaka se to može pojaviti odvojeno što njihov spolni nagon čini „nešto grubljim, nametljivijim i jasnije izraženim nego što je onaj u djevojčice.“ (Košiček i sur., 1969, 84). Ovakvo mišljenje, odnosno različita slika muške i ženske seksualnosti duboko je ukorijenjena te itekako prisutna do današnjih dana.

Homoseksualni odnosi shvaćali su se izrazito negativno, kao bolest i nastranost ili se, s druge strane, postojanje takvih odnosa u potpunosti ignoriralo. U priručniku o spolnom odgoju autor navodi kako ne postoje ljubavi između dvije žene ili dva muškarca te kako žena ne može seksualno uzbuditi drugu ženu. Homoseksualnost je tada bila ilegalna aktivnost, a u Hrvatskoj je dekriminalizirana tek 1977. godine.

Područje spolnog odgoja do danas je doživjelo različite preobrazbe sadržaja i programa te samim time i u svojim nazivima. Ponuđeni programi nosili su različite nazive (spolni odgoj, odgoj za život u obitelji, odgoj za jednakost spolova itd.) koji su ujedno određivali temeljnu usmjerenost programa. Konceptije su se razlikovale od zemlje do zemlje, ovisno o njihovim gospodarskim, socijalnim, kulturnim i religijskim obilježjima te sustavu vrijednosti (Maleš, 2000). Tijekom 1970-ih i 1980-ih mnoge su države polako počele sa

uvođenjem spolnog odgoja u škole. Prva je to učinila Švedska 1955. godine, zatim Njemačka 1968., Austrija 1970., a u posljednjem desetljeću 20. stoljeća Francuska te Velika Britanija (Standardi spolnog odgoja u Europi, 2010).

U Srednjoj i Istočnoj Europi intenzivniji razvoj spolnog odgoja započinje nakon pada komunizma. Utjecajem potrošačke kulture i konzumerizma 80-ih godina dolazi do promjena u načinu života, do promjena obiteljskih struktura te do globalne dostupnosti raznovrsnih izvora informacija. U medijima se sve više počinje govoriti o adolescentskoj seksualnosti. Pojava nove bolesti HIV-a, koji se smatrao ekscesom seksualne revolucije, stvorila je moralnu paniku europskog društva te produbilo mišljenje kako je mladenačka seksualnost izvan kontrole. Težilo se povratku tradicionalizma i stabilne obitelji sa djecom koja je predstavljala ideal društva.

Za socijalističko društvo obitelj je okosnica društva, a spolni odgoj se provodi u obliku pripreme mladih za obiteljski i bračni život te odgovorno roditeljstvo. Isključivo takav tip odnosa, brak između muškarca i žene te stvaranje zajedničkog potomstva, gledao se kao jedina normalna i zdrava seksualnost.

Unatoč napretku i naglom razvoju na svim istraživačkim poljima, čini se kako problem spolnog odgoja i dalje ostajem velikim, neprevladanim izazovom. Roditelji, kao najvažniji faktori, nerijetko padaju pred zadatkom spolnog odgoja svoje djece, a ta je tema za njih još uvijek preveliki tabu. Logično bi bilo da škola preuzme tu ulogu te nadopuni prazninu, međutim niti ona ne uspijeva riješiti problem. Nastavnici ne pokazuju dovoljno inicijative te smatraju kako nisu dorasli tom zadatku. Odgovornosti se prebacuju na druge institucije, a one pak tu „lopticu“ prebacuju dalje, najčešće na državne vlasti. Učenici stoga ne prolaze kroz cjelovit spolni odgoj već do njih dolaze fragmentarne, jednostrane i necjelovite informacije.

3.2.1. Spolni odgoj u Hrvatskoj 60-ih godina

Hrvatska je u trendu sa zapadnim zemljama pokrenula ozbiljne inicijative uvođenja cjelovitog i sustavnog spolnog odgoja u odgojno-obrazovni sustav. Prva od njih krenula je 1963. godine u Zagrebu, kada je tadašnji Sekretarijat za prosvjetu Skupštine grada Zagreba, u suradnji sa Konferencijom za društvenu aktivnost žena organizirao skup pedagoga, psihologa,

liječnika, socijalnih i drugih društveno-političkih radnika. Na skupu je odlučeno kako se spolni odgoj mora uvesti u škole te je izabrano tijelo koje će pripremiti nastavni sadržaj za osnovne i srednje škole (Cotić, 1982). *Rezolucijom o planiranju porodice* iz 1969. godine službeno je uvedena obveza da se spomenutu tematiku uvrsti u pedagoški standard (Košiček i sur., 1969). Školske godine 1968./69. u deset je zagrebačkih osnovnih škola eksperimentalno uveden spolni odgoj, a s godinama broj se škola povećavao. Međutim, predmet nije uveden kao zaseban, već je trebao biti integriran kroz ostale predmete, najviše kroz prirodu i društvo, odnosno biologiju te satove razredništva. Skupština je zacrtala plan da se do školske godine 1971./72. spolni odgoj uvede u sve škole te da se do tada prevladaju problemi čije rješavanje ovisi o uspjehu cjelokupnog spolnog odgoja. Kao najvažniji zadaci ističu se stručno osposobljavanje nastavnika, suradnja sa *Radio-televizijom* kako bi se pojedine teme realizirale i putem tih medija, zatim utvrditi načine financiranja te djelatnosti i osigurati joj službeni status (Cotić, 1982).

Nacrt programa seksualnog odgoja u osnovnoj školi izgledao je ovako:

I. razred :

Majka nas rađa.

Čovjek postaje od svojih roditelja

II. razred:

Razlike žene i muškaraca.

Opće fizičke razlike, genitalne razlike.

Potreba za zajedničkim životom.

Potreba za uzajamnom ljubavlju.

III. razred:

Začće.

Privlačnost između muškarca i žene dovodi do prisnosti i tjelesnog sjedinjenja, pri tom može doći do začća.

Primjeri oplodnje u životinjskom i biljnom svijetu.

IV. razred:

Rast i razvoj tijela.

Psihofizičke promjene u toku rasta i razvoja.

Prvi znaci puberteta – njegove vanjske manifestacije.

Menstruacija.

Spolni organi žene i muškarca. Što je menstruacija (informativno). Higijena menstruacije.

V. razred:

Psihofizičke promjene u toku rasta i razvoja.

Specifični interesi u pubertetu. Somatske promjene. Menstruacija.

VI. razred:

Položaj djeteta u porodici.

Postupci roditelja. Braća i sestre. Dijete izvan porodice. Stav prema sebi i svojoj spolnosti.

Ravnopravnost spolova.

Zrelost.

U čemu se sastoji emocionalna i socijalna zrelost mladića i djevojke . Općenito i u odnosu spolova, kako se izražava ta zrelost.

VII. razred:

Spolni nagon i odnos prema njemu.

Porijeklo motiva. Osnovne potrebe. Zadovoljavanje potreba. Zadovoljavanje spolnog nagona (masturbacija, polucija, apstinencija).

Poteškoće u adaptaciji.

Ponašanje prema zaprekama. Najčešći obrambeni mehanizmi. Konfliktne stavovi prema spolnim potrebama (informativno).

VIII. razred:

Prijateljstvo između osoba suprotnog spola.

Interes za suprotni spol. Udvaranje. Sastajanje.

Ljubav.

Sretan brak i porodica.

Zrelost za brak. Izbor bračnog druga. Uzroci sukoba u braku. Planiranje porodice.

Trudnoća i porod.

Tok normalne trudnoće. Porod. Abortus i kontracepcija.

Naličje spolnog života.

Prostitucija, venerične bolesti, alkoholizam, seksualna delikvencija i seksualne nastranosti (Cotić, 1969, 64).

Jedan od kreatora seksualnog odgoja je već spomenuti Marijan Košiček koji je svoj radni vijek, između ostalog, posvetio objavljivanju sadržaja namijenjenih nastavnicima i odgajateljima. Njegova su djela pisana jednostavnim rječnikom, lako su čitljiva te obiluju primjerima što stvarnih, što izmišljenih životnih situacija koje sam tekst čine pristupačnim za sve uzraste. Seksualni odgoj za Košičeka nije prenošenje činjenica ili davanje racionalnih poruka. Ono znači formiranje stavova te izgrađivanje seksualno zrele ličnosti. Osnovni je zadatak takvog odgoja da u čovjeku izgradi prirodan stav prema vlastitoj i tuđoj spolnosti, a samo znanje o spolnosti od drugostupanjske je važnosti. Ono je korisno ukoliko ga prima zdrava, uravnotežena ličnost, međutim ono ne može pomoći osobi s neprirodnim, nastranim, asocijalnim i bolesnim stavovima prema spolnosti (Košiček, 1965).

Znanje o spolnosti mora se obuhvatiti cjelovito, s biološkog, psihološkog, pedagoškog i društvenog stajališta. To sam problem čini mnogo složenijim te predstavlja glavnu prepreku u provođenju seksualnog odgoja. U tu se djelatnost ulaže mnogo truda i dobre volje no u većini slučajeva ono ostaje samo na tome. Pojedinačne aktivnosti i inicijative vezane uz uvođenje seksualnog odgoja ostaju tako nepovezane, djelomične, nesustavne pa djeluju kampanjski i fragmentarno (Košiček, 1965).

Košičeka brine nedostatak inicijative od strane cijelog odgojno-obrazovnog sustava te nedostatak stručnog kadra koji bi provodio seksualni odgoj. Ovo posljednje smatra izlikom te navodi kako svaki učitelj i odgajatelj mora ujedno biti i seksualni odgajatelj, a spolni se odgoj ne može odvojiti od općeg odgoja (Košiček, 1969). Škole odgovornost najčešće prebacuju na druge službe, primjerice zdravstvene, što ne bi trebao biti slučaj jer je ovaj problem zadatak čitave zajednice. Pojedinačna predavanja koju tu i tamo održe liječnici u školama nemaju pretjerane koristi. Liječnici ne poznaju učenike, njihov mentalitet, znanje i predrasude te se ne mogu dovoljno približiti djeci i mladima. Njihova će predavanja samo dotaknuti određene probleme, a učenici neće dobiti dovoljno iscrpan odgovor što će dovesti do zbunjenosti u njihovoj svijesti. Također, izolirano predavanje u školama može izazvati senzaciju. „Mnogi učenici očekuju da će čuti nešto osobito „golicavo“, pa u napetom iščekivanju toga ne obraćaju mnogo pažnje na stvarni sadržaj predavanja, ili mnogo toga pogrešno shvate.“ (Košiček, 1965, 20). Prema tome, za Košičeka, izolirana predavanja čine više štete nego koristi jer se spolna problematika izdvaja iz nastavnog procesa.

Na pitanje o tome kada treba započeti sa spolnim odgojem, Košiček odgovara - usporedno sa općim oblikovanjem dječje ličnosti, odnosno od početka njegova života. Dijete bi najvažnije

spoznaje o vlastitoj spolnosti trebalo steći unutar obitelji, ona je najvažniji faktor seksualnog odgoja. Razvoj zdrave ličnosti kod djece i mladih ponajprije ovisi o kvaliteti odnosa njihovih roditelja, odnosno o uspješnosti ili neuspješnosti njihova braka. Budući da je nerijetko slučaj da roditelji u nedovoljnoj mjeri ispunjavaju taj zadatak, škola se postavlja kao drugi najvažniji faktor seksualnog odgoja. Kako bi stvorili uvid o snalaženju škole u području seksualnog odgoja, Košiček i suradnici su 1961./62. godine napravili anketu u 47 zagrebačkih osnovnih škola.

Anketa je pokazala kako 36 škola ponešto radi po pitanju seksualnog odgoja učenika, ali bez sustavnog plana i programa, dok 11 ispitanih škola uopće ne provodi aktivan seksualni odgoj. Škole kao opravdanje navode kako im nedostaje stručni kadar te kako su nastavnici previše opterećeni drugim dužnostima. One nemaju viziju niti rješenje za ovaj problem, a seksualni odgoj uglavnom ne provode.

Košiček navodi kako se u samo jednoj školi seksualni odgoj provodi od prvog razreda. Broj sati koji se posvećuje toj problematici svodi se na 1-10 sati godišnje, a izbor tema vrlo je ograničen. Radi se prije svega o sljedećih pet tema: oplodnja i razvoj čovjeka, fizičke i psihičke promjene u pubertetu, osobna higijena žene, odnos dječaka i djevojčica, spolne bolesti.

Seksualni odgoj se u 31 školi provodi izvan redovne nastave, putem predavanja vanjskih suradnika, liječnika ili medicinskih sestara. Najčešće obrađivane teme su: menstruacija (samo za djevojčice), onanija (samo za dječake), higijena spolnih organa, odnos učenika i učenica, začecje porod, babinje i njega dojenčeta, spolnost kao prirodna potreba, seksualnost kao društveni problem, anatomija i fiziologija spolnih organa (Košiček, 1965).

Izbor tema za sadržaj seksualnog odgoja govori nam kako se još uvijek nije počeo odvijati taj pomak od biološkog aspekta ljudske spolnosti, sadržaj je jednostran te zanemaruje većinu aspekata ljudske seksualnosti. Također, prilikom predavanja o određenim temama pokazalo se potrebnim odvojiti dječake i djevojčice. Masturbacija se smatra muškom „sferom“, dok je menstruacija i dalje velik tabu, osobito za muški spol. Zanimljiv je podatak jedne ankete koja je pokazala kako je 94% djevojčica dobilo menstruaciju, a da im o tome prethodno nitko ništa nije objasnio (Košiček i sur., 1969).

Ono što je za Košičeka obeshrabrujuće je već spomenuti manjak inicijative od samih nastavnika. Jedni smatraju kako bi seksualni odgoj trebali provoditi vanjski suradnici škole –

stručnjaci za seksualni odgoj i to u okviru zasebnog predmeta. Drugi su pak mišljenja kako bi ga se trebalo uvrstiti u razne predmete, ali da se nastavnici prije toga osposobe za rad te da im se osigura odgovarajuća literatura. To je u suprotnosti Košičekovim viđenjima seksualnog odgoja. Tematika seksualnog odgoja za veliku je većinu odgajatelja i nastavnika izrazito osjetljiva tema, od koje nerijetko zaziru te ju nastoje izbjeći u širokom luku. Osim toga, mišljenja da seksualni odgoj trebaju poučavati stručnjaci te da ne mogu takav odgoj provoditi bez stručne literature i edukacije govori o ozbiljnosti i složenosti same tematike. Zapravo bi trebalo biti suprotno, a spolna bi tematika trebala biti neopterećena i na prirodan način uvrštena u sadržaj jer se radi o normalnoj i svakodnevnoj životnoj pojavi. Seksualni odgoj trebao bi biti integriran u cjelokupan odgojno-obrazovni proces. Dakako da je edukacija i literatura potrebna, međutim ona se tu navodi više kao bijeg od problema. Do tog je vremena nastao čitav niz raznih studija, a Košiček u svom radu iznosi okvirnu strukturu plana i programa kakav bi trebao biti u školama.

Mlađim uzrastima spolnu je problematiku potrebno prikazivati na jednostavniji, njima razumljiv način. U kasnijim uzrastima nastavlja se s detaljnijim prikazivanjem fiziologije spolnosti i njene emocionalne strane. Postepeno poučavanje trebalo bi dovesti da se seksualni odgoj organizira kao zaseban predmet u posljednja dva razreda osnovne škole. Ove bi se aktivnosti u osnovnoškolskom obrazovanju trebale nadovezivati na srednjoškolsko, putem predmeta biologije, književnosti, povijesti, psihologije, sociologije. Na ovoj razini obrazovanja seksualni bi odgoj trebao biti zaseban predmet u sva četiri razreda. Osim toga, nastavnik bi trebao iskoristiti svaku temu koja mu omogućuje da mladima približi i prikaže određena seksualna pitanja (Košiček, 1965).

U prva tri razreda naglasak bi trebao biti na biološkoj strani spolnosti, jer je osjećajna komponenta u toj dobi poprilično strana. Spolnoj tematici ne treba dati posebno mjesto unutar programa, a samo izlaganje pojedinih tema treba biti kratko i jednostavno te se sastojati od osnovnih podataka koje će učenici daljnjim napredovanjem obogaćivati. To će prije svega biti teme „život i rad u porodici“, odnosno razmatranje odnosa prema roditeljima, prema braći, sestrama, zatim o osnovnim elementima seksualne anatomije, ulozi ljubavi u spolnom životu i emocionalnih odnosa između bračnih partnera.

U doba puberteta potrebna je sustavna obrada seksualne problematike i to u sklopu zasebnog predmeta. Trebalo bi joj se pristupiti interdisciplinarno, odnosno sa biološkog, emocionalnog i socijalnog aspekta. Nastavni program seksualnog odgoja u sedmom razredu trebao bi

obuhvaćati sljedeće teme: spolni nagon, seksualni podražaji, psihičke i fizičke razlike među spolovima, genitalni organi, oblici spolnog zadovoljavanja, masturbacija, polucije, suzdržavanje od spolne djelatnosti, fiziologija i higijena menstruacije te odnos spolova.

U osmom bi razredu težište trebalo biti na psihologiji seksualnog života i socijalnoj strani ljudske spolnosti, što bi obuhvaćalo ove teme: trudnoća, porod, zdravstvena i socijalna zaštita trudnica, higijena babinja i dojenja, planiranje obitelji i načela kontracepcije, pobačaj, ljubav, psihologija spolnog odnosa i spolne igre, istospolna naklonost, njezini uzroci i manifestacije, odnos spolova u braku, obitelji i društvu, seksualni moral, brak, osnove sretnog obiteljskog života, spolne bolesti te alkoholizam.

Spomenute teme trebale bi biti sadržajem seksualnog odgoja kao zasebnog predmeta, međutim to nije bio slučaj stoga Košiček predlaže da se teme problematiziraju kroz ostale predmete, ponajviše kroz nastavu književnosti i povijesti. Psihološka tematika spolnosti najbolje se uklapa u nastavu književnosti, dok ona socijalna u nastavu povijesti. Nastavnici su dužni međusobno surađivati i zajedno planirati rad kako bi se tema obradila što cjelovitije, iz različitih aspekata. Odvajanje spolova nije poželjno, a nastava bi se trebala provoditi grupno. Suradnja škole i roditelja također je prijeko potrebna kako bi roditelji sa svojom djecom razgovarali na isti način na koji to čine nastavnici jer bi se tako postigao jedinstven stav u pogledu orijentacije mladih ljudi prema spolnom životu (Košiček, 1965).

Kao što je spomenuto, tijekom srednjoškolskog obrazovanja nastava spolnog odgoja trebala bi biti organizirana u sklopu zasebnog predmeta po jedan sat tjedno ili 30 sati tijekom školske godine. Težište rada trebalo bi biti na razgovoru i diskusijama te na ilustriranju primjera iz svakodnevnog života.

3.2.2. *Istraživanja spolnog odgoja 70-ih godina*

Od sedamdesetih godina prošlog stoljeća na ovim su prostorima započela intenzivnija istraživanja o spolnom ponašanju mladih. Prvo od njih inicirano je 1972. godine u Odjelu za planiranje obitelji, nekadašnjeg Instituta za zaštitu majki i djece u Zagrebu pod nazivom *Ispitivanje stavova i aktivnosti u seksualnom životu srednjoškolske omladine u SR Hrvatskoj*. Cilj ovog, ali i budućih istraživanja, bilo je longitudinalno praćenje promjena seksualnog ponašanja mladih i njihovih stavova prema spolnosti te planiranje i poduzimanje akcija na

tom području (Beluhan i Trenc, 1973). Istraživanje je provedeno na 2317 učenika srednjih škola u dobi od 16-19 godina, pri čemu je korišten kvotni uzorak, stratificiran prema regiji, veličini naselja, vrsti škole, spolu i starosti (Štulhofer i sur., 2005).

Rezultati istraživanja pokazali su kako su najčešći izvori informacija kojima se mladi koriste o seksualnom životu knjige i časopisi. Ono zabrinjavajuće jest koliko se nisko na ranglisti nalaze nastavnici i nastavnice (Beluhan i Trenc, 1973).

Tablica 1 Izvori informacija o seksualnom životu

Mladići: „dovoljni“	Djevojke: „dovoljni“
1. knjige i časopisi	1. knjige i časopisi
2. prijatelje	2. majka
3. film i TV	3. prijateljica
4. druge odrasle osobe	4. film i TV
5. prijateljica	5. prijatelj
6. neki drugi izvor	6. druge odrasle osobe
7. otac	7. drugi izvori
8. majka	8. zdravstveni radnik
9. svećenik	9. nastavnica
10. nastavnik	10. svećenik
11. nastavnica	11. otac
12. zdravstveni radnik	12. nastavnik

(Beluhan i Trenc, 1973, 291)

Usporedivši taj podatak sa ranglistom od koga mladići i djevojke najviše očekuju informacije, dolazi do velikog nesrazmjera.

Tablica 2 Mišljenje ispitanika tko bi im trebao davati informacije o seksualnom životu

	M	Ž
Majka	37,8	90,4
Otac	51,5	24,9
Nastavnik	51,5	31,7
Nastavnica	43,0	58,7
Zdravstveni radnik	51,7	57,0
Svećenik	11,6	11,9
Druga osoba	35,1	30,4
Prijateljica	38,2	41,5
Prijatelj	41,1	28,0
Knjige i časopisi	62,6	63,2
Film i TV	44,1	37,5
Ne zna	9,8	4,6

(Beluhan i Trenc, 1973, 293)

Nekoliko je pitanja pokazalo dvostruka mjerila koja vrijede za dječake i djevojčice. Jedna petina mladića i djevojaka smatra da djevojke moraju ući u brak nevine, dok taj zahtjev za mladiće praktički i ne postavljaju. Također, u pitanju o odobravanju izvanbračnih veza mladići u većem postotku odobravaju takve veze kada se radi o muškarcu, a u većem postotku ne odobravaju kada je u pitanju udana žena. Kod djevojaka je isti slučaj, one u većem postotku odobravaju vanbračne veze muškaraca. Istraživanje je pokazalo kako je 69,8% mladića i 22,4% djevojaka masturbiralo, a čak četvrtina ispitanica ne razumije pitanje o učestalosti postizanja orgazma.

Pitanje o homoseksualnim odnosima pokazalo je izrazito negativan stav srednjoškolaca. Njih oko 80% takve odnose smatra neispravnim (Beluhan i Trenc, 1973).

Usporedivši ovo istraživanje sa kasnijim istraživanjem *AIDS i mladi* iz 2005. godine, promjene su primjetne na svim razinama (Štulhofer i sur., 2005). Pokazalo se kako mladi danas u seksualne odnose ulaze nešto ranije, pri čemu su razlozi za prvi odnos sve rjeđe emocionalni, a sve češće erotski. Čini se kako je razina seksualnog uživanja, osobito za djevojke mnogo viša, a primjetna je i veća odgovornost pri uporabi kontracepcijskih sredstava. Osim navedenog mladi danas češće razgovaraju sa prijateljima, ali i roditeljima o seksualnosti te iskazuju permissivnije stavove u pogledu predbračnog seksa, abortusa i homoseksualnosti.

Neka su pitanja iz ovog istraživanja 1972. godine u međuvremenu postala bespredmetna, primjerice ono o važnosti nevinosti prije ulaska u bračnu zajednicu. Osim toga, neka pitanja iz današnje perspektive nedostaju, primjerice ona o spolno prenosivim infekcijama, seksualnom nasilju, seksu sa slučajnim partnerima itd. (Štulhofer i sur., 2005).

3.2.3. *Odgoj za humane odnose među spolovima i odgovorno roditeljstvo*

Društvene promjene koje su obilježile 70-e i 80-e godine 20. stoljeća utjecale su, između ostalog, na demokratizaciju društva te intenzivnijoj emancipaciji žena. Postupno se naziv *Spolni odgoj* zamjenjuje terminom *odgoj za humane odnose među spolovima*, čime se željelo naglasiti šire shvaćanje te problematike. Tih je godina na Filozofskom fakultetu u Zagrebu održano više skupova na kojima se raspravljalo o koncepciji odgoja za humane odnose među spolovima, a na Odsjeku za pedagogiju realizirao se međunarodni projekt pod

nazivom *Sistem i program stručnog osposobljavanja nastavnika za humanizaciju odnosa među spolovima* (Maleš, 2000). Temeljni cilj projekta bio je „znanstveno proučavanje sadašnjeg sustava i prikladnih programa za osposobljavanje nastavnika sa svrhom da se unaprijedi sustav obrazovanja i usavršavanja nastavnika za ostvarivanje vrlo aktualnih zadataka pripremanja mladih za humane odnose među spolovima i odgovorno obavljanje bračnih, roditeljskih i društvenih dužnosti.“ (Vukasović, 1981, 7). Ovaj je projekt jedan od njih nekoliko koji su se ostvarili u sklopu šireg istraživačkog programa Fonda za populacijske aktivnosti Ujedinjenih naroda (UNFPA). Nositelj projekta je nekadašnji Zavod za pedagogiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu uz podršku tadašnjeg Odbora za planiranje obitelji Socijalističke Republike Hrvatske (Vukasović, 1981).

Kao svrha navedenih istraživačkih programa postavlja se humanizacija odnosa među spolovima, priprema mladih za život u bračnoj i obiteljskoj zajednici te priprema za odgovorno roditeljstvo. Pritom se kao najvažniji zadatak ističe osposobljavanje nastavnika koji bi svojim djelovanjem, primjerom i pozitivnim vrijednostima utjecali na mlade te razvoj njihove ličnosti temeljen na načelima humanizma.

Humanizam je definiran kao „pogled na čovjeka iz kojeg zrače i dobivaju životnu snagu sve ostale ljudske vrijednosti.“. Njegova je bit etičke prirode. „On znači brigu o čovjeku, drugarstvo i prijateljstvo među ljudima, solidarnost, povjerenje, poštovanje u međuljudskim odnosima, ljubav čovjeka prema čovjeku, borbu za ljudska prava, za oslobođenje ličnosti, za poštovanja ljudskog dostojanstva. Simbolizira ga čestitost, poštenje, pravednost, međusobno razumijevanje i pomaganje.“. (Vukasović i sur., 1982, 61)

Specifičan oblik humaniziranja odnosa među ljudima je humanizacija odnosa između žena i muškaraca (Vukasović, 1991a), s naglaskom na bračne i obiteljske odnose. Pitanje odnosa među spolovima izrazito je složeno i specifično jer ga ljudi shvaćaju na različite načine te imaju različite pristupe. Suprotnosti osobito dolaze do izražaja kada je riječ o moralu i ljudskoj seksualnosti, što Vukasović objašnjava na sljedeći način: „Neki humanizaciju odnosa među ženama i muškarcima tumače kao apsolutnu slobodu u spolnim odnosima, bez ograničavanja i bez bilo kakve moralne kompetencije na tom području. Oni potpuno odbacuju *spolni moral*, negiraju svaku zasnovanost i potrebu njegova postojanja. U takvim antimoralnim istupima često se ide i dalje pa se pojedine osobe ne zadovoljavaju samo negacijom moralne kompetencije na spolnom području, nego dovode u pitanje svaki moralni pristup, moralne kriterije i moralne vrijednosti uopće.“ (Vukasović, 1991a, 566). Za seksualnu

slobodu kaže kako je uvozna roba feminizma i seksualnog anarhizma, a pravi je smisao spolnog odgoja priprema mladih za brak i obiteljski život te za sretan život i odgoj djece u obitelji (Vukasović, 1991b). Zagovara se bračna zajednica između muškarca i žene u kojima će se „začeti, rađati, podizati i odgajati novi članovi (...)“ (Vukasović, 1991a, 573). Ovakva koncepcija isključivala je brojne pojedince i grupe. Moralni kriteriji i vrijednosti za socijalističko društvo osamdesetih bili su drugačiji nego što su danas, a takve postavke u suvremeno doba ne mogu vrijediti te bi trebale ostati stvar prošlosti.

Vukasović na više mjesta izjednačuje termin *spolni odgoj* terminom *pripreme za brak i obiteljski život*. Dva najvažnija elementa takvog spolnog odgoja su *odgoj ljubavi* te *odgoj moralnih osobina za bračni i obiteljski život*. Ovim pristupom željele su se izbjeći brojne nepoželjne pojave kao što su: *neodgovorno i agresivno ponašanje prema osobama drugog spola, prerano stupanje u spolne odnose, neželjene trudnoće, prekidi trudnoće, rastave brakova, alkoholizam, prostitucija, spolne bolesti, sukobi u obitelji, rađanje nepoželjne djece i njihovo napuštanje* itd. Kao cilj programa isticane su pozitivne odgojne vrijednosti: *Smisao za ljubav; međusobno razumijevanje i humani odnosi; vladanje sobom i odgovorno ponašanje; pripremanje za brak i obiteljski život; želja za potomstvom, biološka reprodukcija, porast nataliteta; odgovorno roditeljstvo; pravilan odgoj djece; izbjegavanje neželjenih pojava i nastranosti* (ovdje se između ostalog navodi homoseksualnost) (Vukasović, 1991a).

Mlade treba upoznati sa higijenom osobnog i spolnog života, sa intimnim i spolnim odnosima te njihovom biološkom i društvenom funkcijom. Potrebno ih je naučiti uspješnoj pripremi za bračne i roditeljske dužnosti. Također i upoznati sa funkcijom braka, bračnim obvezama, poželjnim odnosima između bračnih partnera, roditeljskim dužnostima, odnosima između djece i roditelja, ekonomskim, društvenim i pedagoškim zadacima obitelji kao elementarne društvene zajednice. Mladima također treba objasniti kako je temeljna društvena svrha braka „osnivanje obitelji i osiguranje sustavnog i dobrog odgoja djece.“ (Vukasović, 1981, 35).

U sklopu projekta *Sistem i program stručnog obrazovanja i usavršavanja nastavnika za rad u području planiranja obitelji* izdana su dva zbornika: *Interdisciplinarni pristup humanizaciji odnosa među spolovima* i *Osposobljavanje nastavnika za odgojni rad u području humanizacije odnosa među spolovima*.

Svrha tih zbornika vidljiva je iz samog naslova, a njihov je sadržaj specifičniji od dotadašnjih. Problemu se pristupa interdisciplinarno, odnosno s „antropologijskoga, filozofskog, etičkog, estetskog, marksističkog, političkog, biologijskog, fiziologijskog, genetičkog, medicinskog,

higijenskog, seksologijskog, demografskog, sociologijskog, ekonomskog, pravnog, povijesnog, futurologijskog, psihologijskog, pedagogijskog i drugih stajališta.“ (Vukasović, 1981, 7).

Ukupno je angažirano 45 znanstvenika koji su, svaki iz aspekta vlastitih znanstvenih područja, omogućili sveobuhvatniji pregled tematike odnosa među spolovima. Na tim je osnovama kreiran i sam program osposobljavanja nastavnika na pedagoškim fakultetima jer je upravo o njima ovisila uspješnost cjelokupnog projekta.

Prvi korak sastojao se od analize planova i programa na učiteljskim i pedagoškim fakultetima kako bi se utvrdila stvarna zastupljenost sadržaja koji se dotiču humanizacije odnosa. Analiza je pokazala kako niti na jednom fakultetu ne postoji cjelovit program specifičnog sadržaja za osposobljavanje budućih odgajatelja i nastavnika. Među njima postoje velike razlike, a sami sadržaji nisu sustavno niti planski provođeni. Obrazovni sadržaji potiskuju odgojne vrednote pa se tako odgoj za humane odnose među spolovima često svodi na seksualni odgoj, odnosno informiranje studenata o spolnim odnosima. Pritom se zanemaruju stavovi o ravnopravnosti i potrebi humanih odnosa među ljudima različitog spola (Vukasović i sur., 1982). Stoga se kao sljedeći logičan korak postavlja izrada prijedloga za nadopunu postojećih planova i programa. Time se nije željelo mijenjati program, već u postojeće kolegije uvrstiti teme koje bi podigle razinu osjetljivosti budućih odgajatelja i nastavnika i njihovu sposobnost detektiranja određenih pojava.

Naglasak ne bi smio biti na činjeničnom znanju već na formiranju stavova kao i sposobnosti nastavnika da svojim djelovanjem utječu na učenike. Suvremeni nastavnik nije i ne smije biti samo predavač svoga predmeta, već ujedno i odgajatelj. Sastavni dio njegove odgojne funkcije je odgojni rad u području humanizacije odnosa među spolovima, pripremanju mladih za brak, obiteljski život i odgovorno roditeljstvo. Da bi nastavnik bio uspješan u izvršavanju svoje funkcije, trebao bi i sam posjedovati određene vrijednosti. On mora imati izgrađene poglede, uvjerenja i stavove o čovjeku kao najvećoj vrijednosti, o potrebi razvijanja i njegovanja istinski ljudskih odnosa među osobama različitog spola, o humaniziranoj funkciji ljudske spolnosti, o plemenitosti i nesebičnosti ljubavi, o društvenoj opravdanosti postizanja humanih odnosa u braku, skladnih odnosa u obitelji i odgovornog roditeljstva. Upravo je zadatak pedagoških fakulteta da izgrađuje takva uvjerenja i stavove kod budućih nastavnika i odgajatelja (Vukasović i sur., 1982).

Nakon ovakvog razvoja koncepcije spolnog odgoja očekivalo se kako će se taj rad nastaviti i u budućnosti te kako će se napokon stvoriti zadovoljavajuća koncepcija oko koje bi sve strane bile usuglašene. Ipak, inicijativa je stala, a pitanje spolnog odgoja i dalje ostaje jedno od najkontroverznijih područja koje izaziva najviše dilema i u kojemu je učinjen najmanji pomak (Maleš, 2000).

Rat devedesetih uzrokovao je diskontinuitet razvoja na svim poljima pa tako i na području odgoja i obrazovanja, a neki su stari diskursi ponovno probuđeni. Politika seksualnosti usmjeravala se prema jasno određenim i podijeljenim „muškim“ i „ženskim“ ulogama te se zalagala za patrijarhalnu konstrukciju društva. Sva su se odstupanja oštro osuđivala pa su tako homoseksualne osobe, samci, žene koje ne žele imati djecu bivali stigmatizirani. Nacionalni se identitet artikulirao vjerskim koji je pak bio važna identifikacijska razdjelnica između zaraćenih strana, a katoličanstvo je poslužilo kao najvažnija točka diferencijacije između Hrvata i Drugih. Vrijednosti koje je zastupala Katolička crkva – pojačano zagovaranje institucije braka i rađanja te protivljenje pobačaju, samačkom životu i homoseksualnosti – ponovno dolaze na snagu, a država seksualnu politiku u velikoj mjeri prepušta samoj crkvi. Rezultati ovakve politike su jaki antagonizmi i podijeljenost društva oko pitanja seksualnosti, koji ni danas, nakon gotovo 30 godina nisu ostali stvar prošlosti. Pitanje se ponovno otvara 2004. godine kada je pokušaj uvođenja seksualne edukacije u osnovne i srednje škole izazvao snažne reakcije društva te sukladno tome doživio još jedan neuspjeh. Polemika se odvijala između vjernika katolika (skupljenih oko udruge GROZD) zajedno sa Katoličkom crkvom te nevladinih udruga, od kojih je najznačajnija Forum za slobodu odgoja (Đurin, 2012). Nepremostive ideološke zapreke onemogućile su usuglašavanje tih dviju strana pa je tako uvođenje spolnog odgoja, odnosno zdravstvenog, odgođeno za neka buduća vremena.

4. Kratki osvrt na suvremenu koncepciju spolnog odgoja

U današnjem, suvremenom društvu, zaštita i poštivanje ljudskih prava i prava djeteta temeljna su načela djelovanja. Prema tim načelima, svako dijete mora ostvariti pravo na obrazovanje i informacije stoga je država dužna osigurati djeci i mladima edukaciju o spolnom životu kako bi oni mogli ostvariti zdrav i uspješan spolni život (Maleš, 2000).

Suvremena koncepcija zagovara holistički spolni odgoj koji obuhvaća tjelesne, emocionalne društvene i kulturne aspekte i nije ograničen samo na prevenciju bolesti već mu se pristupa mnogo šire. Takav pristup omogućava djeci i mladima nepristrane, znanstveno ispravne informacije o svim aspektima vlastite spolnosti te razvoj vještina kojima će samostalno odrediti svoju spolnost. Kako bi provođenje spolnog odgoja bilo uspješno potrebno mu je osigurati posebno mjesto u kurikulumu jer mu se u suprotnom neće pridavati zaslužena pažnja. Ono što je također važno jest suradnja škole i roditelja kako bi njihovo odgojno djelovanje bilo usuglašeno.

Spolni odgoj kroz povijest je doživio brojne promjene, a najjasnije su vidljive u načinu razmišljanja. U prošlosti je bio opterećen brojnim negativnim implikacijama dok se danas takvo mišljenje mijenja u korist pozitivnih stavova i važnosti uživanja u vlastitoj spolnosti. Kontrola, zastrašivanje i uspostavljanje discipline metode su koje u današnjoj koncepciji ne pronalaze svoje mjesto. Učenike se potiče da budu otvoreni, no da osobna iskustva ne trebaju dijeliti. U idealnim uvjetima u učionicama bi se trebalo stvoriti ozračje sigurnosti i povjerenja gdje se poštuju granice učenika i njegova privatnost. Spolnim odgojem djeca i mladi razvijaju stavove, vještine i znanja kako bi samostalno mogli odrediti svoju spolnost. Taj proces započinje od njihova rođenja premda se spolnost djeteta razlikuje od spolnosti odraslih ljudi. Svaka dobna skupina i razvojna faza ima svoj način izražavanja i ponašanja na koja treba znati pedagoški reagirati (Standardi spolnog odgoja, 2010). Ispravnim pedagoškim reakcijama stvaraju se temelji za kasniji zdrav i uspješan spolni život.

Kao idealan rezultat spolnog odgoja nameće se tolerantnija društvena klima, odgovornost prema sebi i partneru, poznavanje vlastitog tijela te sposobnost da se mladi izgrade kao spolna bića (Standardi spolnog odgoja, 2010). Nažalost, ovakvi ideali uglavnom ostaju na deklarativnoj razini te je potreban holistički pristup i sustavan spolni odgoj kako bi se stvari počele mijenjati.

Koncepcija spolnog odgoja odraz je društva i načina na koji se ono suočava sa aktualnim problemima. Danas se nekako najviše ističe izloženost djece i mladih različitim izvorima informacija koje su nerijetko iskrivljene, površne i degradirajuće za brojne pojedince i skupine. U tom se smislu spolni odgoj javlja kao jedan od racionalnih argumenata da bi se takve lažne slike ispravile i neutralizirale (Standardi spolnog odgoja, 2010).

Uspješna strategija spolnog odgoja trebala bi se pripremiti na participativan način, odnosno sudjelovanjem znanstvenika, kreatora političkih odluka, edukatora te predstavnika ciljanih skupina (učenika) (Standardi spolnog odgoja, 2010).

5. Zaključak

Seksualnost i seksualne slobode još uvijek su predmetom ozbiljnih rasprava koje onemogućuju sustavnu i cjelovitu seksualnu edukaciju. Čitav je niz pojedinaca ili grupa koje na razne načine bivaju traumatizirane politikom seksualnosti u koju se ne uklapaju. Teško je zamisliti kako se osjećaju djeca i mladi te kakvu percepciju stvaraju o sebi i o vlastitom okruženju kada im vrtić ili škola predstavlja jednu sliku (koja se smatra normom), a oni žive potpuno drugačiju. Učitelji i odgajatelji u tom su smislu najvažniji jer oni u nastavi detektiraju pojave koje mogu negativno utjecati na bilo koje dijete. Oni moraju prvi primijetiti nejednakosti među učenicima te ih pokušati ispraviti. Njihovo djelovanje i akcije ovise o sustavu vrijednosti i načelima prema kojima žive pa bi prvi korak trebao krenuti od fakulteta koji obrazuju nastavnike. Zadatak je fakulteta utjecati na formiranje pozitivnih vrijednosti i stavova koje bi odgajatelj trebao imati. To uključuje vještine i sposobnosti da detektira nepoželjne situacije u kojima se manifestira nejednakost, nepoštivanje osobe, netolerancija, nasilje itd. te da bude kritičan. Spomenute vještine stječu se učenjem i radom, one se razvijaju godinama pa postaju sastavni dio ličnosti pojedinca. Na fakultetima je da pokrenu promjenu te da iz njihovih institucija izlaze formirane osobe koje su spremne prihvatiti izazove koje stvara rad u vrtiću, školi ili bilo kojoj drugoj odgojno-obrazovnoj ustanovi.

Upravo je istraživanje prošlosti važan uvid u problem jer ga na taj način sagledavamo dugoročno. Istraživanje seksualnosti i seksualnih politika pokazuje nam koliko je borba za uvođenjem spolnog odgoja i borba za tolerantnije i pravednije društvo zapravo teška. Kroz čitavo su stoljeće prisutni dvostruki standardi te prijezir prema svemu onome što ne vodi prema stvaranju „zdrave“ i jedine ispravne obiteljske strukture sa jasno podijeljenim obiteljskim ulogama. Na tim temeljima ušli smo u 21. stoljeće, a koliko su oni snažni dokazuje činjenica kako su i danas itekako prisutni. Od početka stoljeća postojala je borba oko uvođenja spolnog odgoja, a izvori korišteni u ovome radu zapravo su rasprave suvremenika i njihovi pokušaji da na taj način učine promjenu.

Kroz čitavo se stoljeće govorilo o potrebi uvođenja spolnog odgoja u škole te o potrebi jačanja odgojne komponente nad obrazovnom, međutim do današnjih dana nije donesen jedinstven zaključak koji bi zadovoljio sve uključene strane. Stoljetno potiskivanje i razvijanje srama pred spolnošću te razvijanje nasilnog i izrazito negativnog stava prema različitim spolnim identitetima ostavilo je dalekosežan trag na odnos suvremenog društva

prema spolnosti. Unatoč svim pokušajima izgradnje tolerantnog društva temeljenog na ljudskim pravima i pravima djeteta stanje je daleko od zadovoljavajućeg. Velik broj pojedinaca i grupa svakodnevno doživljava nepravdu jer se ne uklapa u idealnu sliku društva - djeca koja žive s jednim roditeljem, djeca iz socijalno problematičnih obitelji, djeca koja nisu osjetila majčinsku ljubav, zlostavljana djeca, napuštena djeca, žene i muškarci koji ne mogu ili ne žele biti roditelji, osobe koje prakticiraju drugačiju seksualnost od normirane, osobe koje ne prakticiraju seksualnost, osobe koje žive samačkim životom itd. (Đurin, 2012).

Jedan od načina borbe protiv nepravednih odnosa moći jest pojačavanje odgojne komponente u odgojno-obrazovnim institucijama te uvođenje sustavnog i holističkog spolnog odgoja. Težnja bi trebala biti usmjerena na stvaranje zdravih međuljudskih odnosa, počevši od uže zajednice pojedinca (obitelji, razrednog odjela) do odnosa pojedinca prema društvu u cjelosti. Dakle, potrebno je krenuti od stvaranja zdravog, sigurnog i pozitivnog okruženja u samom razredu gdje će učenik moći otvoreno govoriti o svim aspektima spolnosti. Za to je pak potrebna spremnost nastavnika te pedagoške vještine kojima će otvarati ponekad kontroverzne teme i motivirati učenike na raspravu. Nastavnici i odgajatelji u svom radu svakodnevno improviziraju te im je daleko potrebna sloboda djelovanja, osobito u području spolnog odgoja. Decentralizacija moći u tom smislu ima veliku ulogu. Provođenje ili neprovođenje spolnog odgoja jedan je od osnovnih indikatora odnosa nekog društva prema ljudskoj spolnosti i čovjeka uopće (Drakulić-Ilić, 1979). Pozitivne promjene najčešće se događaju nakon velike nepravde koja potakne društvo i državu na reakciju. Nadajmo se kako do toga neće doći te kako se određene stvari iz prošlosti nikada neće ponoviti. Nužno je pomiriti stavove koji razjedinjuju naše društvo te što prije formirati koncepciju spolnog odgoja koja će ići u smjeru tolerantnijeg i pravednijeg društva.

6. Literatura

1. Ajduković, D., Dokmanović, M., Štulhofer, A. (2005) Seksualnost mladih u Hrvatskoj: simboličke i bihevioralne promjene u razdoblju 1972. – 2005. *Pedagogijska istraživanja* II (2), str. 327-342.
2. Beluhan, A., Trenc, P. (1973) Ispitivanje stavova i aktivnosti u seksualnom životu srednjoškolske omladine u SR Hrvatskoj. *Arhiv za zaštitu majke i djeteta. Glasilo instituta za zaštitu majki i djece* XVII (6), str. 269-314.
3. Bauer, S. (1910) Seksualna pedagogija. *Napredak* (2), str. 108-166, 160-167.
4. Cenkić, J. (1905) *Žensko obrazovanje posmatrano sa stajališta pedagoške higijene*. Zagreb: Tisak Antuna Scholza.
5. Cotić, A., Košiček, M., Novak-Reiss, A. (1969) *Lice i naličje puberteta*. Zagreb: Znanje
6. Cotić, A. (1969) Prva iskustva i problemi pokusne nastave seksualnog odgoja u osnovnoj školi. *Pedagoška iskustva* (1-2), str. 61-65.
7. Cotić, A. (1982) Neka pitanja razvoja spolnog odgoja u Evropi i u nas. *Pedagoški rad* (5-6), str. 240-247.
8. Drakulić-Ilić, S. (1979) Škola za brak. *Polet*, str. 20-21.
9. Dukovski, D. (2016) *Istra 'spod ponjave. Povijesni erotikon istarski od kraja 19. do početka 21. stoljeća*. Pula: Istarski ogranak, Društva hrvatskih književnika.
10. Đurin, S. (2012) O politici seksualnosti u Hrvatskoj devedesetih, o diskursima koji su je oblikovali i o njezinim simptomima danas. *Narodna umjetnost: hrvatski časopis za etnologiju i folkloristiku*, 49 (2), str. 33-51.
11. Girometta, U. (1920) *Mladež u borbi za život (seksualna higijena)*. Split: Naklada hrvatske knjižare.
12. Gundrum Oriovčanin, F. (1905) *Zdravstvo spolnoga života*. Zagreb: Knjigotisak Milivoja Majcena.
13. Gundrum Oriovčanin, F. (190?) *Kako da se kod nas suzbijaju spolne bolesti?*. Zagreb: Tisak braće Kralj.
14. Herzog, D. (2015) *Seksualnost u Europi 20. stoljeća*. Zagreb: Znanje. Udruženje Zagreb Pride.
15. Hodžić, A., Štulhofer, A. (2002) Seksualna edukacija u školi: inozemna iskustva. *Napredak* 143 (4), str. 452-461.

16. *Hrvatska enciklopedija* (2011) Seksualna revolucija. Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža. Dostupno na: <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=55238> (13.1.2018.)
17. Husinec, F. (2001) *Dr. Fran Gundrum Oriovčanin – Gradski fizik u Križevcima*. Križevci: Matica hrvatska Križevci.
18. Knibiehler, Y. (2004) *Seksualnost kroz povijest*. Zagreb: AGM.
19. Košiček, M. (1965) *Seksualni odgoj*. Zagreb: Epoha.
20. Kovačević, A. (1924) Seksualni uzgoj. *Napredak* (2), str. 133-140.
21. Lui, A. (1946) *Nauka o čovjeku i higijena: udžbenik za škole učenika u privredi*. Zagreb: Školska knjiga.
22. Maleš, D. (2000) Spolni odgoj u kontekstu prava djeteta. *Dijete i društvo II*(2), str. 209-233.
23. Mrnjaus, K. (2014) Vrednovanje programa spolnog odgoja s pedagoškog stajališta. *Riječki teološki časopis* (22), str. 293-329.
24. Savezni centar za zdravstveno obrazovanje (BZgA) (2010) *Standardi spolnog odgoja u Europi. Okvir za kreatora političkih odluka, obrazovne i zdravstvene institucije i stručnjake*. Köln: BzgA, WHO.
25. Thaller, L. (1918) O seksualnom odgoju. *Hrvatska Njiva* (18-19), str. 318-320.
26. Trbojević, D. (1918) Prosvjeta, o seksualnoj odgoji. *Hrvatska Njiva* (35), str. 603-604.
27. Vukasović, A., i sur. (1981) *Interdisciplinarni pristup humanizaciji odnosa među spolovima*. Zagreb: Radovi zavoda za pedagogiju.
28. Vukasović, A., i sur. (1982) *Osposobljavanje nastavnika za odgojni rad u području humanizacije odnosa među spolovima*. Zagreb: Radovi zavoda za pedagogiju.
29. Vukasović, A. (1991a) Odgoj za humane odnose i odgovorno roditeljstvo. *Obnovljeni život* XLVI (6), str. 564-577.
30. Vukasović, A. (1991b) Zašto im hoćete spaliti krila, kada oni žele letjeti?. *Obnovljeni život* XLVI (3-4), str. 299-311.